Cild XIII 1958

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Müdür:
Prof. M. Cavid Baysun

İSTANBUL, KUTULMUŞ MATBAASI
1958

SAMÎ PAŞAZÂDE SEZAÎ

Fevziye Abdullah

I

Yetiştiği Muhit ve Tahsili

Sezaî'nin babası Samî Paşa, Müderris Abdurrahman Efendizâde Eş'şeyh El'hacc Abdülbâkî Efendi'nin oğlu Eş'şeyh Ahmed Necib Efendi'nin oğludur. Tezkire-i şuâra müelliflerinin kaydına göre «rengîn ve dilnişîn» şiirler yazan Necib Efendi'nin şeceresini, İstanbul'da Fâtih Nişancası'ndaki tekkede medfun Şeyh Nuredddin Cerrahî tarikatı mensuplarından ve Bursa ulemâsından Abdüllâtif Efendi'ye kadar götürebiliyoruz. Müderrislik pâyesini haiz olan Abdüllâtif Efendi, Mora'da Trepoliçe'de yerleşmiş, burada te'sis ettiği tekkenin şeyhliği nesilden nesle intikal etmiştir.

Birçok şâir ve âlimler yetiştiren, tekke muhiti ile de Mora'da şöhret kazanan kalabalık bir âileye mensup Samî Paşa, 1795 (1210)'de Trepoliçe'de doğdu. 1821'de Mora'daki isyanlar, İslâmlar'ın uğradığı tazyik, Şeyh Necib Efendi'nin kırk gün süren esaretten sonra şehid edilmesi bu mes'ud âileyi perişan hâle getirmiş, Necib Efendi'nin Samî ve Bakî adındaki ikiz oğulları, küçük oğlu Hayrullah, Samî Bey'in oğlu Abdüllâtif Subhî katl-i âmdan kurtulabilmiştir[1]. Bu sırada yirmi altı yaşında bulunan Samî Bey kısa müddet Trepoliçe'de kalarak amcaları ile birlikte arazi ve emlâke âid işlerini tesviyeden sonra âilesi ile birlikte Mısr'a hicret etti. Mehmed Ali Paşa'nın maiyyetinde önce hususî kâtibliğe, daha sonra Müsteşar'lığa nasbedilen Samî Bey, 1849'da İstanbul'a tamamen hicretine kadar muhtelif vazifelerle Mora'ya, Avrupa'nın muhtelif yerlerine gönderilmiş, Halim ve Hasan adındaki oğulları bu arada Mısır'da doğmuştur. İstanbul'a yerleştikten sonra ömrünün geri kalan otuziki yılında muhtelif valiliklerde, Meclis-i

[1] Ahmed Hikmet'in dedesi Abdülhalim Efendi, Samî Paşa'nın amcasıdır ve isyan sırasında Mora müftüsü bulunuyordu; gaza bulanılıp yakılmak suretiyle şehid edilmiştir. (Âilesi hakkında izahat için bk., F. Abdullah, *Ahmed Hikmet Müftüoğlu, hayatı ve san'atı*, *Türkiyat Mecmuası*, c. IX, s. 1 v. d.).

Tanzimat âzalığı, Maarif-i Umumiye nazırlığı v. b. mühim mevkı'lerde bulunan, Birinci Meşrutiyet'in ilânında Âyan'a dahil olan Samî Paşa'nın oğlu Sezaî, 1860 (1277)'da Taşkasab'daki konakda dünyaya geldi[2].

Samî Paşa, XVIII. asrın sonunda inşâ edilen ve bir şeyhülislâm'a âid Taşkasab'daki konağı satın alınca ta'mir ettirmiş, burası devrinin ilim ve edebiyat merkezi hâlini almıştır. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili büyük bir bahçe içinde kâin, haremlik ve selâmlık dairelerini muhtevî, selâmlık kısmında Türk mîmarisinin bütün inceliklerini taşıyan yaldızlı dairesi, duvarlarında meşhur hattatların san'at eserleri bulunan ve zevkle döşenen bu mükellef konakta[3] Nevres, Hakkı Bey, Kâzım Paşa gibi Divan edebiyatı hususiyetlerini gösteren, Tanzimat'tan sonraki Garb te'sirindeki eserlere yabancı kalan şâirler haftada, onbeş günde bir toplanıp gazeller, kasideler okur, edebî ve ilmî musahabelerde bulunurlardı. Samî Paşa'nın himayesini ve lûtuflarını gören Muallim Feyzî ile, dairesinin kethudası Bekir Paşa'nın oğlu şâir Avnî Bey de bu toplantılara iştirâk etmekte idi[4]. Sezaî, eski tarz nesir üstadlarından, aynı zamanda şâir ve *Rumûzü'l-hikem* müellifi Samî Paşa'nın konağında hususî surette tahsil gördü. Eski Meclis-i Maarif âzasından ve Kemal'in Hocası diye ma'ruf Mehmed Galib Bey'den arabca, Muallim Feyzî'den farsca, Hakkı Efendi'den ve Mösyö Fabert'ten Fransız dil ve edebiyatı, Mordtmann ismindeki Alman'dan da tarih, coğrafya dersi aldı[5].

[2] Samî Paşa vefatından iki yıl önce *Sergüzeşt-i Samî* adı ile hâtıralarını yazmağa başlamış, fakat tamamlayamamıştır. Vefatı dolayısıyle haltercemesi bu eserden naklen mufassal surette neşredilmiştir (*Tercemân-ı hakikat*, nr. 880, 1 receb 1298 = 30 mayıs 1881), İbnül Emin M. Kemal İnal, Samî Paşa'nın haltereemesinden bahsederkea oğlu Hasan Bey'in kendisine gönderdiği mektubun bir kısmını neşretmiştir; Hasan Bey, «*Sergüzeşt*'e unmûzec olmak üzere iki-üç sahifelik bir yazısı vardır ki evrakı miyanında Necib Paşa merhumda kalmıştır zannederim» diyor (*Son asır Türk şairleri*, c. IX, Maarif Basımevi 1940, s. 1649 v. d.). Samî Paşazâde Halim Bey'in vefatı münasebetiyle Süleyman Nazif'in (*Bir afâl münasebetiyle*, *Servet-i fünun* mec., c. LXI, nr. 106, 25 kasım 1926), Samî Paşazâde Hasan Bey'in ölümü üzerine Tokadîzâde Şekib Bey'in *Merhum Hasan Bey ve Koca Eşref* başlıklı makalelerinde Samî Paşa, dolayısıyle Sezai'nin âilesi hakkında da izahata rastlarız (*Aynı* mec., c. LXI, nr. 128 - 1602, 28 nisan 1927; nr. 115 - 1589, 27 ocak 1927).

[3] Konağın bir kısmı Birinci Dünya Harbi sırasında yanmış, Samî Paşa'nın oğulları burayı terke mecbur olmuşlardır. Yangından kurtulan yaldızlı daireyi Ali Bey adında biri satın almış, sonradan bu daire de yıkılarak, konağın izi kalmamıştır. Samî Paşa'nın torunu Naile Kocamemi'nin ta'rif ve izahına göre konağın maketi yaptırılmış, buna dayanarak, Yüksek Mimar Maruf Ünal tarafından resmi çizilmiştir (Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Samî Paşa Konağı*, *Cumhuriyet*, 24 ağustos 1951).

[4] Sezaî, *Rumûzü'l-edeb*, *Hâtırât-ı edebiyeden*, s. 88 v. d.

[5] Florina'lı Nâzım, *Samî Paşazâde Sezai Bey*, *Süs* mec., nr. 19, 20 ekim 1339.

Siyasî Tanzimat'ın edebiyatımız üzerinde te'sirini gösterdiği, tiyatro, roman gibi yeni nevilerin ilk örneklerini verdiği sırada hayata gözlerini açan Sezai'nin, gençliğinde bilhassa Namık Kemal ile Abdülhak Hâmid te'sirinde kaldığı görülür. Kemâl'in Avrupa'ya firarı, *Hürriyet* gazetesindeki neşriyatı, İstanbul'a dönüşünde *İbret* gazetesinde çıkan makaleleri, *Vatan - yahud - Silistire*'nin temsili ve Magosa'ya nefyi, mâceralarla dolu hayatı ve cesurâne fikirleri o devrin bütün gençlerinde, dolayısıyle Sezaî üzerinde de te'sir uyandırmıştır. Te'sirinde kaldığı diğer şahsiyet Hâmid ise yakın arkadaşıdır; Samî Paşa kendi çocukları ile birlikte Hâmid'e de Şirazlı Hâfız'ın *Divan*'ını okutmuştur[6]; çocukluktan başlayan bu münasebetlerinin ömürleri boyunca devam ettiği görülür. Kendisinin, «Ben iki câzibe arasında kaldım: Kemal, Hâmid.. Hâmid beni nazma teşvik ederdi; Kemâl'in de nesrinin te'siri altında idim. Efendim, ma'lûm ya Kemal pek ateşli, pek heyecanlı yazardı. Ben de o zaman gençtim, onun yoluna saptım» ifadesi de Kemâl'e hayranlığını te'yideder[7].

II

İlk Eserleri

Sezaî'nin neşrettiği ilk yazısı *Maarif* adlı makalesidir; ehemmiyetsiz bir gazete olan ve kısa müddet devam eden *Kamer*'de basılmıştır. Hâtıralarında, henüz çocuk denilecek yaşta, ondört yaşında iken muharrirliğe, matbû bir yazısını görmeğe ne kadar heves ettiğini, bu yıllara âid tahassüslerini anlatır: «O zaman ondört yaşında idim. O genç gönlü sevdây-i matbûat nâ-kaabil-i mukavemet aşkıyle imlâ ve istilâ etmişti. Bir muharrir olmak, imzasız olsun iki-üç satırlık bir yazımı gazetede matbû görmek benim için hayata değer bir ikbâl idi. Ondört yaşında iken insan hiçbir şeyden şübhe etmez. Kendimde o kadar kifayet-i tahririye, herkeste o kadar takdir-i hayr-hâhâne görüyordum ki eğer imzalı uzun bir makale ile bir sabah birdenbire zuhur ediversem, bütün erbab-ı matbûat bu muharrir-i nev-nüvisi gayet nâzi-

[6] Hâmid, Samî Paşa'nın vefatı üzerine oğulları Halim, Hasan Bey'e, dâmad-ı şehriyârî Necib Paşaya gönderdiği mektuplarında, «Cennet-mekân benim de mânevî bir peder-i mün'imim idi. Dünyada hâlime acır bir veliynimet, müstağrak-ı bahr-i mağfiret olan eb-i muhterem ve mükerreremiz idi. Meelis-i irfan ü edebinde kesb-i terbiyet ettim, mektebinden yetiştim», «Gördüğüm lütuf ve merhametler, aldığım pend ü nasihatler, okuduğum ders-i ibretler gözümün önünden birer birer güzâr ediyor» der (Hâmid, *Mektûblar*, c. II, İst., Matbaa-i âmire 1335, s. 210, 213).

[7] Hikmet Feridun, *Bu gün de diyorlar ki*, İst., Remzi Kitabevi 1932, s. 30.

kâne sözler, kibarâne takdirler, âlî-cenâbâne alkışlar ile kabul eyleyeceklerinden şübhe etmiyordum. Ah çocukluk!.. Fakat gazeteye nasıl yazmalı? Pederim gözyaşları ile ettiğim istirhama karşı bile mümkin değil izin vermiyor; hattâ yazdığım şeyleri umumun değil, kendisinden başka kimsenin görmesine müsaade etmiyordu. İşte pederi edib olan ondört yaşındaki zavallı muharrirler böyle bed-bahttırlarl.. Bu memnuiyet esnasında içine bir kelime bile dercettiremiyeceğim gazeteleri kemâl-i hasret ve mahrumiyetle okuduğum zaman kurşun hurufla matbû olan o satırlar kalbime dokunarak yaralardı.

«O aralık tanıdığım erbab-i asâletten bir zât-i necib-i zî-liyakatin taht-ı nezaretinde olarak *Kamer* nâmıyle bir gazete intişara-Yanılıyorum-tab'a başladığını işittim. Artık beni kim tutabilir? Sabır ve tahammül elimden gitti. Hemen bu gazetenin Galata'daki matbaasına şitab ettim. Orada iskemleye kemâl-i gurur ile oturduğum gözümün önüne geldikçe kendimi gülmekten men'edemem. Öyle iskemlede kim mağrur olmaz? Öyle iskemleyi kim sevmez, kim hatırlamaz; konaktaki rahlede şagird olduğum halde, matbaadaki o iskemlede üstad idim...

«Yine bir sabah matbaaya firar ettim. Gazete tab'edilmiş, deste deste yere konmuş, müvezzi bekleniyordu. Saatler ağır ağır geçiyor, o tenha mahalledeki matbaanın perdesiz penceresinden öğle güneşinin muztarib görünen ziyası içeri giriyor, merdivenlerden çıkıp gelerek ümid veren bir rüzgâr kapıyı gıcırdatıyor, fakat müvezzi gelmiyordu. Bu gazetede ne eksik?.. Ter ü tâze havadisler, terceme, en başta benim *Maarif* ünvanh bir bendim vardı ki şöyle başliyor idi: *Âfitâb-ı ma'rifet sehâb-i muzlim-i cehaleti paralayarak neşr-i envar etmeğe..* Parlak değilse söyleyiniz! Velhasıl bu gazetede herşey, herşey vardı; yalnız olmayan müvezzi! Yeni makineden çıkmış, yere konmuş bu kâğıtların kokusu beni mestediyordu. Yerde, o zemin-i nisyan ve metrûkiyette me'yus ve mahzun olarak müvezzi' bekleyen gazetelere göz ucu ile bakarak teselli makamında diyordum ki:

Sanaat-i edebî kâbil-i zevâl olmaz
Kamer yer üstüne düşmekle pâymâl olmaz

Fakat bu pâymal idi[8]».

Kamer gazetesinin neşrinden az sonra kapanmasını müteâkip Sezai'nin makale yazmakta devam ettiğini, *İttihad-i islâm* ve *Terakki*

[8] Sezaî, *Musahebe-i edebiye - 7*, *Servet-i fünun* mee., e. XI, nr. 273, 23 mayıs 1312; *Rumûzü'l-edeb*, s. 229 v. d.

adlı makalelerini onbeş yaşında iken *İttihad* gazetesinde neşrettiğini görüyoruz[9].

Sezaî ifade ve fikir bakımından Kemâl'i hatırlatan, hattâ başlıkları bile onun makalelerinin aynı olan bu yazılarını neşrettiği sırada te'sirinde kaldığı üstadını henüz şahsen tanımıyordu. Onyedi-onsekiz yaşında iken, Magosa'dan dönen Kemâl'i ziyaret etti; «İşte onun âlem-i edebiyatta kopardığı fevkalâde furtuna esnasında idi ki ben de edebiyata girdim. Benim muhakemâtım filân o vakitler tekmil Kemâl Bey'di. Fransa'da hani *Hugolatre*'ler vardı ya, ben de Kemâl'e karşı öyle bir hâlde idim. O iyi derse iyi, o fena derse fena idi» diyor. Kemâl te'sirinden kurtulduktan sonra Fuzulî, Nef'î, Nedim v.b. Divan şâirlerinin eserlerini okumuş, onların san'at değerlerini anlamağa başlamıştır[10].

Sezaî'nin Kemâl'le tanıştıkdan sonra, onsekiz yaşında neşrettiği ve matbû eserlerinin ilki olan *Şîr* adlı tiyatrosunda şahsiyetinin akislerini bulamayız; 1878 (1296)'de Mihran Matbaası tarafından basılan, mukaddimesinde tiyatro nev'inin ehemmiyetinden bahsedilen bu mensur trajedide vak'a Efganistan'da cereyan, Efgan şehzadesi Şîr ve zatına mahsus askerlerden Rüstem ile Husrev, zevcesi Sâibe, kız kardeşi Nâhid, iki cariye ve saraya mensup bir kadın kahramanlarını teşkil eder. Şîr, Nâhid'in entrikaları neticesinde Şâibe'yi tatlikle de kalmayarak hançerle öldürür. Hîleler ortaya çıktığı zaman Nâhid kendisini zehirler; eser, Şîr'in Nâhid'den kalan zehri içerek intiharı ile sona erer. Mevzu itibariyle Hâmid'in *Mâceray-ı aşk*'mı, ifadede Kemâl'i taklidden ileri geçemiyen *Şîr*'i, Sezai'nin bu sırada Midilli'de bulunan Kemâl'e yolladığı, bilhassa tiyatro nev'i ve dil mes'eleleri üzerinde durdukları aşağıdaki mektup vasıtasıyle aydınlanmaktadır:

25. VIII. 1879

Sezaî Paşa,

. . . . . .

Tiyatronun hasreti bahsini[11]..... *Eyvah*[12], filân gibi galat-ı tabiat mevlidatına zaten tiyatro demiyorum ki şikâyetinden kesret aklıma gelebilsin.

Hernani, Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu olmak bahsinde sizin Fransızca hocası hezeyan buyurmuşlar. Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu *Crom-*

[9] Nr. 43, 24 ağustos 1292; nr. 50, 2 eylül 1292.

[10] Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, İst., Kanaat Matbaası 1334, s. 38 v. d

[11] Müteâkip bir-iki kelime okunamayacak derecede bozulmuştur. Mektubun ilk paragrafını, bî-edebâne olduğundan neşretmiyoruz.

[12] Ahmed Midhat Efendi'nin *Eyvah* adlı drsmı, *Lâiaif-i rivâyât* serisinin yedinci cüz'ü olarak basılmıştır (İst., 1288).

well'dir; fakat oynanmadığı için tiyatro idâdında tutulmamak istenilirse, teaecübten başka birşey diyemem. *Ruy Blas*'m gördüğü rağbeti anladık; ma'amafih *Le Roi s'amase*'den iyi değildir. *Le Roi s'amuse*'ü oynasalar kim bilir rağbet ne dereeeye vâsıl olur. Bundan başka rağbet, bir eserin hakikatte iyiliğine delâlet etmez. Paris'te en ziyade rağbet bulan oyun Dumas'nm *Tour de Nesle*[13] namında olan tiyatrosudur ki bilâ-fâsıla üçyüz kerreden ziyade oynatılmıştı; halbuki eserlerin en aşağısıdır. Shakespeare'in *Hamlet*'i fevkalâde yazılmış tiyatrolardan biridir; fakat âsârınm en âlâsı değildir. Shakespeare'in kâffe-i âsârma *Macbeth* namındaki tiyatrosu faik olduğu eumhur-i üdebâ indinde müttefik-i aleyhtir.

Benimle Victor Hugo'nun mukayesesi için ne söylesem anlatamıyacağım. Senin ne nazarla bakarsan bakmak hakkmdır; fakat ben kendimi dev aynasında göremem.

Bak lekelenmiş dâmeni mısraına iliştiğin için teaecüb ettim. Dâmen lekelenmek, ırz bozulmak mânasına müsta'mel olarak izale-i. bikr hususunda Bulgarlar'ın gösterdikleri vahşet-i mel'ûnâne de gözönünde bulunduğundan, öyle bir mısra' *Şarkı*'ya yakışık almıştı. *Şarkı*'nm içinde *bâr olda* ile *yekser mezâr oldu* nevhalarını sairlerine tercih ediyorsun; benim zevkımce beşinci nevha müreccahtır[14]. Molière'le Hugo'nun mukayesesinde bütün bütün haksızsın. Tiyatro âlemine Molière'in âsarı kadar ahlâka te'sir etmiş hiçbir şâirin te'lifatı gelmemiştir. Fransa inkılâb-ı azîmini tehyi'e edenlerin birincisi Molière'dir. Âsârının te'siratmı Voltaire'e, Rousseau'ya da mukaddem tutarlar. Molière'in yazdığı şeyler surette komedi görünür; fakat hakikat-i hâlde en amîk, en dakîk bir âdet ve ahlâk muahezesidir. Komedi vâkıa trajediye tercih olunmaz; fakat Molière'in *Tartuffe*'ü, *Les Femmes savantes*'i gibi olursa trajediye değil, kütüb-i hikemiyeye bile tercih olunur. Bizim mezar toprağı, sabah teşbihi bir hayâl-i şâirâneden ibarettir; olsa olsa tahrik-i rikkat eder[15]. Molière'in eserleri ise birer mütâlâa-i hikemiyedir ki gülünç olmak korkusu ile insana agraz ve âdet seyyiesini terkettirir. Paul de Kock ile Molière'in hiç münasebeti yok, komedi başkadır, edebsizlik başka..

Heyecan ile çarpar bir gönül'de yalnız za'f-ı te'lif yok, âdeta tekerrür veya ta'bir-i âharla haşv-i kabîh var. Şimdi *ıztırab ile çarpınır gönül* denmez mi, diyorsun. Denir, fakat oradaki *ıztırab* bizim Türkçe'nin isti-

[13] *La Tour de Nesle* (1832), Alexandre Dumas Père'in en çok muvaffak olduğu bir melodramdır.

[14] Kemal'in, Türk-Rus harbi münasebetiyle yazdığı, o sırada henüz neşredilmemiş olan *Bir muhacir kızının istimdadı* adlı şiirini (Sa'deddin N. Ergun, *Namık Kemal'in şiirleri*, İst., İnkılâb Kitabevi 1941, s. 39) Sezaî'ye gönderdiği anlaşılıyor.

[15] Bahsedilen hayal *Celâleddin Hârzemşah* piyesine âiddir (1292 tab'ı, s. 131). Kemal piyesinin bu kısmını Hâmid'e de göndermiştir; 30 mart 1879 tarihli mektubunda, «*Mezarların tozları ile gezmek* hayali, meğer âlem-i sünûhâtta mükemmel yaratılmış da ben hakkıyle isbat edememiştim. Şimdi ibareyi, *ben anı dalgalar, girdaplar içine atmıştım. Şimdi Âhiret'ten geldiğini göstermek için, bu mezar tozlarını saçlarına nereden bulaştırmış* yolunda iradedeceğim. Bu ihtarın için, *Celâl* basılmak müyesser olursa, üzerine senin namına bir ihda yazacağım» der (F. Abdullah, *Hususî mektuplarına göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, s. 82).

malâtından olan sıkıntı mânasınadır. O cihetle *ıztırab ile çarpar bir gönül* ibaresinde asla irca'-i fikr olunduğu zaman yalnız za'f-ı te'lif bulunur. *Ahterî*'de gördüğün *ıztırab*, Arabi'de kullanıldığı gibi *çarpınmak* mânasmadır. Iztırabın Türkçe'de diğer mânası olmaya idi, o zaman *ıztırab ile çarpınan bir gönül* ibaresi de, *heyecan ile çarpınan bir gönül* ibaresi gibi haşvli olurdu.

Şîr hakkında mütâlâamı soruyorsun. Gördüğüm ufak-tefek şeylerinden güzel yazı yazacağını bilirdim; fakat bir-iki senenin içinde bu dereceye kadar getireceğini me'mûl etmezdim. Kitabın yazılış cihetî, cüz'î bâzı kusurları ile beraber nihayet derecelerde güzel, fakat tasvir-i müddeâ istediğim gibi olmamış. Evvelâ muhtasar, sâniyen muktezây-i hâle, muktezây-i makama münasebet almayacak bâzı yerleri var; sâlisen elfaza tamamıyle dikkat etmemişsin. Bir ufak kusuru daha var ki *perde* denilmek iktizâ eden bâzı taksimata *meclis* demişsin. Mütâlâatımı kitabın kenarına işaret edeceğim; bitirdiğim gibi gönderirim. Beyan ettiğin mütalâatın cevabını da orada görürsün. Siyasiyattan bahsetmeğe tevbe edeceğim geliyor. Dağ tepesinden gayet derin bir çukura baka baka hîrelenip de dereke-i fenâya gidenler gibi, düşüne düşüne çıldırmağa vaktim yok. Bâkî dua[16]..

7 ramazan, sene *96*

Kemal'in, Sezai'nin mektubuna cevabından, kendisine bizde ve Garb edebiyatında tiyatro eserleri ve tiyatro nev'ileri hakkında bâzı şeyler sorulduğu anlaşılıyor. Bu suallerin sebebi, muhatabının tiyatro sahasında eserler yazmasıyle alâkalıdır; *Şîr*'den sonra *Bir düşmüş kadın* adlı piyesini kaleme almış, bunun yalnız bir tirad'ı neşredilmiştir. Piyesin mevzuunu biraz aydınlatan bu kısımda, genç ve güzel bir kadın olan Bahtiyar'ın berbad bir odadaki perişan hâli, düştüğü uçurumdan nasıl kurtulamadığı, felâketi ve kederleri kendi ağzından nakledilir[17].

Sezai'nin yirmi yaşına kadarki hayatı kışın Taşkasab'daki konakta, yazın Çamlıca'daki köşklerinde geçmiştir; şöhretini te'min eden ne *Kamer* ve *İttihad* gazetelerindeki makaleleri, ne de piyesleridir. «Kudret-i edebiyeleri müsellem olan Sezaî Beyefendi'nin makale-i şâirâneleridir» notu ile neşredilen, Çamlıca'nın kırlarını, sabahlarını, akşamlarını, mehtabh gecelerini, buradan Boğaz'ın görünüşünü tasvir eden *Çamlıca* adlı makalesi edebî hayatında dönüm noktası teşkil eder[18]. «Sabâvet elinde küçücük çantası ile vâsıl olduğu hudud-ı şebabında müstakbelin me'murları, o çantayı açıp içinde çocuğun mâmelek-i edebîsi olarak *Çamlıca*'yı bulmuşlar ve bunu eşyay-i memnua-

[16] Bir başkasının el yazısı ile olan mektup metni, Kemal'in Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasındadır (nr. 739),

[17] *Hazine-i evrak* mec., nr. 7, s. 105.

[18] *Ayni* mec., nr. 3, s. 40. Bunu, aynı başlığı taşıyan *Çamlıca* adlı diğer yazısı ile (*İclâl*, s. 74) karıştırmamalıdır.

dan addetmeyerek, "Geç, küçük!„ demişlerdi. O küçük de bununla hududu geçerek şebabete, edebiyata girmişti» ifadesi kendisinin de *Çamlıca*'dan önceki yazılarına kıymet vermediğini gösterir[19]. Yirmi yaşında iken ve *Çamlıca*'nın neşrinden az sonre babası Sami Paşa vefat etti[20]. Bu ölümün verdiği tesellisiz acı, onun neşriyat hayatından bir müddet uzaklaşmasına yol açmakla beraber, *Pederimin mezarında* başlıklı ve şöhretini artıran mensuresine ilham kaynağı oldu[21].

III

Londra Sefaret Kâtipliği ve Edebiyat-ı Cedide tarafdarlığı

Sezai yirmi yaşına kadar resmî bir vazifede çalışmamış, 1880'de ağabeyi Subhî Paşa'nın üçüncü defa Evkaf Nazırlığına getirildiği sırada Evkaf Mektubî Kalemi'ne me'mur edilmiş, Samî Paşa'nın vefatından altı ay sonra kendisine Rütbe-i saniye sınıf-ı sanisi ile Londra Sefareti İkinci Kâtibliği vazifesi verilmiştir (23 kasım 1881)[22].

«İnsan seyahatinde, bâ-husus ilk seyahatinde çantasına kalbinden de birşey kor» diyen Sezaî, biran evvel Londra'ya hareket etmek için hazırladığı çantasına Victor Hugo'nun tabiat, ölüm, bilhassa kızının ölümü, kendi mazisi ve nefret duyduğu şeyler hakkındaki lyrique şiirlerini muhtevi *Les Contemplations*'unu, Lamartine'in *Méditations Poétiques*, Alfred de Musset'nin *Nuits* adlı şiir kitaplarını da koymağı unutmadı; bunlar onun için ruh ve kalbin levazımından şeylerdi[23].

Sezai'nin Paris'teki Abdülhak Hâmid'le, İstanbul'da bulunan Recaîzâde Ekrem ile muhabereleri Londra'daki hususî ve edebî hayatını oldukça aydınlatmaktadır. Hâmid, Sezai'nin ağabeyi Necib Paşa'ya gönderdiği 24 mart 1882 tarihli mektubunda, «Sezaî Bey'den bü gün dahi pek uzun bir mektup aldım. Londra'da yalnız bir hâline

[19] *Çamlıca, İclâl*, s. 74.

[20] Samî Paşa, 23 mayıs 1881 de vefat etmiştir. *Sergüzeşt-i Samî* mukaddimesine yazdığı hâl tercemesi ve vefatına düşürülen tarihler için bk., *Ceride-i havadis*, nr. 4618, 4620, 4627, 24 ve 26 mayıs, 26 haziran 1881). Hâmid'in mersiyesi, Çamlıca'da komşu bulundakları Samî Paşa konağından bahseden şiiri, İsmail Paşazâde Üsküdarlı Hakkı'nın tarih manzumesi (*Son asır Türk şairleri*, e. IX, s. 1658 v.d.). Muallim Feyzî'nin (*Hazine-i evrak*, nr. 7, s. 108) Samî Paşa ile münasebetini aydınlatan bir şiiri hakkında Bayburdlu Zihnî'nin medhiyesi (*Divan*, s. 21) vardır. Oğullarına Hâmid'in ta'ziye mektupları için bu makalenin 6. notuna bakınız.

[21] *Hazine-i evrak*, nr. 33, s. 521.

[22] *Ceride-i havadis*, nr. 4793, 1 muharrem 1299 = 11 kasım 1297 = 23 kasım 1881.

[23] *Rumûzü'l-edeb, İlk seyahatin ie'sirâtı*, s. 124.

sıkıldım; absinth içiyormuş..» «Bendeniz çektiğim cevr ü cefâya mağlûp olarak içiyorum. Anınki sürdüğü zevk u safâya meclûp olarak içmektir. Kendim nâ-kaabil-i iflâh iken, vereceğim cevapta anın islâhına uğraşacağım» diyor[24]. Yine Hâmid'in bu sırada R. Ekrem'e yolladığı mektubunda Sezaî'nin eserleri hakkında düşüncelerine de rastlıyoruz: «Bu âlî çocuğun gösterdiği terakkî daha benim tahminimin fevkine varmadı; fakat ileride muhayyer-i ukûl bir dereceye vâsıl olacağından eminim. Kemâl anı bizim kadar beğenmiyor; halbuki anın beğenmeyecek bir hâli varsa o da Kemal raddelerinde çok teşbih istimal etmemesidir. Kemâl'in âsârı gibi anın da yazdığı şeyler ifrat derecesinde güzel olmak kusurunu gösteriyor; fakat böyle kusurda bulunmak kimsenin kârı değildir. Dediğin gibi, itinâ etmeyerek söylediği şeyler o kusurdan münezzehtir de anın için chef d'oeuvre addolunmağa sezadır»[25].

Recaîzâde Ekrem, Sezaî hakkında Hâmid'den daha takdirkârdır. *Ta'lim-i edebiyat*'ı yazmakla meşgul olduğundan, teşvik ettiği genç Sezaî'nin 20 şubat 1881 tarihli mektubuna ancak 21 nisan 1882 de cevap verebilmiştir. Sezaî'nin bu mektubunu o zamana kadar yazdığı eserlerin hemen hemen hepsinden üstün bulur; ümid ettiği tarzda edebî tasvirlerini tekrar tekrar okumuştur; muvaffakıyetinden dolayı tebrik ediyor: «Sen şimdi diyebilirsin ki, öyle iki ay içinde bir insan için ne terakkî olabilir ki bu gün yazdığım birşey üç-dört ay evvelki eserlerimle mukayese kabul etmesin? Halbuki senin gibi bârika-i zekâ ashabının fikirce terakkîsi yıldırıma benzediği için, zamanı değil, ânı olur. Öyle hârikalar için ise Londra'nın buhar-âlud havası bulut hükmündedir dense nâ-becâ değildir sanırım. Ne hacet, senin de temyizin var; yazdığın şeylerin mahiyetini benim kadar değil, benden âlâ takdir edersin. İnsaf et de söyle, nazar-i şâirânede bir genç edibin, bir vatan-perver şâir-i garibin bulunduğu âlem-i umrânin her türlü bedayi'-i kemâlini, doğduğu memleketin îse her yolda noksan-ı hâlini bin şevk, bin teessürle düşünüp dururken, furtuna vukuunu gösterir bir gurûb levhasına rekabet edercesine bin türlü tatlı tatlı renkler, bin türlü hâil şekiller içinde kalan mütehayyilesinin âyine-i in'itafı demek olan o mektubu, meselâ *Şîr* gibi, Kemal'lere, Hâmid'lere benzeyeceğim diye icbar-i tabiat, tazyık-i fikr, taktîr-i hissiyat ile yazdığın şeylere ve ale'l-husus senin neden ise pek beğendiğin *Çamlıca* ta'rifine mi benzer? Mektubun şöylece çırpıştırılmış birşey olduğuna göre yanında müsveddesi olamayacağı gibi, mündereçatı da şayet

[24] Abdülhak Hâmid, *Mektublar*, c. II, s. 219 v. d.
[25] *Aynı eser*, c. I. s. 79.

hatırından çıktı ise, sabret, yakında bâzı parçalarını *Ta'lim*'in müntehabat kısmında görür ve o zaman hakkım varmı imiş, yok mu imiş sen de anlarsın.

«Muhakkak bil, bu terakkıyât-ı serîa ile on seneye kalmaz asrımızın en büyük üdebâsından ma'dud olursun. Yeni edebiyat yolunda ihraz ettiği mevkı'-i müstesna ile meslek-i kudemâda üdebây-i zamanının pîşvası olan Samî Paşa'nın hayru'l - halefliğine asîlâne ve âlî-cenâbâne isbât-ı liyakat eden Sezai, mekârim-i fikriye ve me'âsir-i kalemiyesi ile ukbâda babasına bâis-i sürur u ibtihac olduğu kadar, dünyada dahi diğer bir valide-i müşfikası olan vatanına medâr-i şeref ve iftihar olsa sezâdır»[26]. Recaîzâde Ekrem, Sezai'yi takdirde samimîdir; çünki yalnız ona değil Abdülhak Hâmid'e mektuplarında da *Ta'lim-i edebiyat*'ın ikinci cildinin en mutenâ sahifelerinde Sezai'nin eserlerine de yer vereceğini kaydediyor[27].

Sezai Londra'daki hayatından pek de memnun sayılamaz. Mektuplaşma suretiyle Fransız ve İngiliz edebiyatı, Şark ve Garb kadınları v.b. mevzular üzerinde münakaşalara giriştiği Hâmid'e, İstanbul'a bilhassa Çamlıca'nın tabiat güzelliklerine hasret çekmektedir: «Ah ben Hâmid'i, yıldızlı geceyi, nâmütenahiliği pek severim. Bilirsin ya, bâzı geceler yıldızların kesretinden sema görünmezdi. Marmara in'ikâs-i ziyây-i ahterân ile papatyalar açmış koyu bir çemenzara benzerdi. Şurada bir ishakın sâmiaya akseden sadâsı bitiyor, ötede bir bülbülün feryâdı kesiliyor, uzaktan uzağa gelen bağ bekçilerinin ıslıkları gecenin sükûneti içinde mahvoluyorken birçok yıldızlar bir ufkun üzerine toplanır, her sönüp parlayışlarında dîde-i vicdana ebediyet için birer nurânî rehgüzar açarlar. O bir tarafta iki tev'em yıldız sakin sakin ağlayan bir kalbin içine teselli için ziyalarını döker. O yıldızlar ki istikbal ile aramızdaki zalâm-ı amîk-ı nisyan içinde bizlere görünür zerrât-ı hakayıktır. Ah, ben o temâşanın gönlüme verdiği hissiyatı vicdanımın karşısında, o hissiyatın lisanı olan Hâmid'i yanımda görmek isterim. Her cûybar fikri cûşa getirdiği, her ağaç kudret-i ilâhiyeye secde-ber-i şükran olduğu, her sehab bir başka şevk ile semâya uçup gittiği zaman ben Hâmid'i isterim. Bir tarafında yüzbinlerce güneşler gurûb, diğer tarafında yüzbinlerce aylar tulü eden ufuklar o tulü ve gurübun envârı içinde kalmış bir sema, o semâda da Hâmid'i isterim» satırları duyduğu hasretin, heyecanla dolu bir ruhun ifadesidir[28].

[26] Mustafa Reşid, *Bedâyi'ü'l-inşâ*, İst. 1302, s. 29 v. d.

[27] Abdülhâk Hâmid, *Mektublar*, c. I, s. 166.

[28] *Aynı eser*, c. I, s. 42. v. d. Bu, Hâmid'in 30 nisan 1298 tarihli mektubuna cevaptır (s. 13 v. d.).

Londra'da ise, «Sabahları beni kaldıran şimendüferlerin âvâzesi; geceleri uyutan, bir dakika âram etmeyen dağdağa-i medeniyetin yorgunluğudur. Gündüzleri nazarım sisler, dumanlar içinde kaybolur. Rüzgâr, o güzel rayihalara bedel fabrika dumanlarını getirir. Hava muzlim, ağır, mahşer-i medeniyetten kaçarak açık semâ, bir tenha köşe ararım» diyor. Bâzen şehrin gürültüsünden kaçarak Londra'nın köylerine gidiyor, şimendüfer gürültülerinden uzak o sükûnet âleminde vatanını, Çamlıca'yı daha çok hatırladığını hissediyordu[29].

Sezaî, Londra'da geçen dört yıllık Sefaret Kâtibliği sırasında İstanbul'daki neşriyat hayatı ile alâkasını kesmemiştir. *Ta'lim-i edebiyat*'ın neşri, *Tercaman-ı hakikat*'te Hacı İbrahim Efendi'nin eseri tenkidi üzerine açılan münakaşa[30] dolayısıyle Sezaî de aynı gazeteye bir mektup gönderdi. Tenkidin geniş bir ihataya muhtaç olduğunu, bu iktidara sahip olmayanların muahezelerinin bir dıvar boyacısından en güzel tabloların tashihini veya bir dülgerden eski Yunan statülerini tanzimini beklemeği ihtar ettiğini işaretle, Hacı İbrahim Efendi'ye cevaba lüzum görmeksizin Ahmed Midhat'ın tenkidlerini cevaplandırdığı mektubunda, lisan ve edebî eserlerin takdiri mes'elesini ele alır: Ahmed Midhat Efendi, *Ta'lim-i edebiyat*'a alınan, dolayısıyle Edebiyat-ı cedide'ye âid eserlerde Arabca'ya âid gramer kaidelerinin Osmanlıca'ya tamamıyle tatbik edilmemesini yerinde bulmuş, bunların herkes tarafından anlaşabilecek sadelikte olmayışını muaheze etmiştir. Sezaî onu mütalâalarından ilkinde haklı, ikincisinde haksız görür. Hiçbir millette yüksek sınıfa hitabeden eserlerin halk tarafından kolaylıkla anlaşılmadığı ve kıymetini o devir halkının değil istikbâlin takdir edeceği fikrini, muhtelif milletlerin edebiyatlarından misaller vererek müdafaa eder. «Şinasî ile Kemal Bey edebiyatımıza getirdikleri inkılâb ile tarz-ı ma'hud-i atîkı hükümden ıskat ettiler; fakat yine Nâbî'leri, Nedim'leri şâirlikten kimse reddetmedi. Victor Hugo'nun Fransa'da Classic denilen usûl-i kadime-i edebi ne suretle imha ettiği Avrupa edebiyatıyle iştigal edenlere âşikârdır; fakat yine mahvolunan o

[29] *Aynı eser*, c. I, s. 43, 72.

[30] *Ta'lim-i edebiyat* hakkındaki münâkaşalar için bk. Ahmed Midhat, *Ta'lim-i edebiyat ve muahezat*, (*Terceman-ı hakikat*, 10 ekim 1882); R. Ekrem'in mektubu (*Aynı gazete*, 17 ekim 1882), Haeı İbrahim Efendi'nin cevabı (18 ekim 1882 ve nr. 1306, 1309), R. Ekrem'in Cevdet Paşa'nın oğlu Sedad Bey'e cevabı (30 ekim 1882), R. Ekrem, *Hacı İbrahim Efendi'ye mukabele* (31 ekim 1882), Mahmud imzası ile Sedad Bey'e cevap (nr. 1315), Londra'dan gönderilen imzasız ve 8 ekim 1882 tarihli - Sezai'nin olması muhtemel - mektup (2 kasım 1882), *Mihekk-i edeb -yahud- Ta'lim-i edebiyat* (22 kasım 1882); Salih, *Edebiyat-ı Osmaniye* (*Osmanlı gazetesi*, nr. 218, 22 eylûl 1882).

usûli kadim üzere yazılan Corneille'in eserleri hâlâ yaşıyor, asırlarca daha yaşayacak.. Öyle, hayatı fenâ âlemine nisbetle ebedî olan efkâr-ı şâirâne birtakım elfaz ve cümlelerin arzuya muvafık olmadığı için» kıymetini kaybedeceği caiz olamaz. «Edebiyat-ı cedide'nin yakında reddolunacağı zannolunmasın. Ummânın üzerine aksetmiş bir yıldızın ziyası o kadar emvac-i tûfan engizin içinde intıfâdan sâlim olarak nasıl o ummân-ı kıyamet-nümûnun üzerinde parlarsa, Edebiyat-ı cedide de âsâr-ı atîka ve efkâr-i saire tarafdarlarının şedaid-i itirazatı arasında masûnü'z-zeval olarak revnakını idame eder» [31].

Ta'lim-i edebiyat dolayısıyla Kemâl'in, R. Ekrem'in, Hâmid'in, kısmen Sezai'nin uğradığı hücumlar bunları biribirine daha çok yaklaştırdı. 1884'de Sezai, Hâmid'in, «Kemal, Ekrem, Sezai, Hâmid, biz bir vücudüz, ne şübhe.. Yazık ki bu vücudün kuvâ ve havassı ne kadar mecmu' ise, âzası o kadar müteferrik..», «Sezaî istediğim kadar sık yazmıyormuş, anlaşılan aldığı cevapları beğenmiyor diyorsun. O nasıl lâkırdı? Sezai'nin Londra'da en büyük tesellisi Ekrem ile Hâmid'den mektup almaktır. Hep derd-i edebe şifa arayanlardan değil miyiz? Sezai'nin ikinci *Ta'lim*'e gireceğinde şübhe yok; fakat şu *Tezkiretü'ş-şuarâ*'ya da girse diyorum. Efkârı, daire-i eş'âra sığmadığı için şiir söylemez. Ruhî Bey gibi şairler ise Sezai'ye mahsus olan mensur şiirden anlamaz» [32], «Kemal hem nuranîliği, hem ulviyeti cihetiyle güneş'e; Ekrem, hem lâtafeti, hem ruhanîliği sebebiyle mehtaba; Sezaî de hem ziyneti, hem namütenahîliği yüzünden yıldızları görünen semaya benzer. Ancak o güneş olmasa ben ne mehtabı, ne yıldızlarla semayı, ne de kendimi görürdüm» cümlelerine göre [33], Edebiyat-ı cedide'nin san'atlı, şairâne nesirleri ile tanınmış bir uzvudur. Hâmid, 15 nisan 1884'de yazdığı *Şinasî* başlıklı şiirindeki,

Bahsederken Kemâl ü Ekrem'den
Unutulmaz biri Sezaî'dir,
Ki sana vâris-î Hudâyî'dir,
Bir misâl-i bedîa-zâyidir,
O da senden, Kemâl ü Ekrem'den

mısraları ile, Şinasî'den sonra yeniliği devam ettirenler arasında Sezai'ye de yer verir [34].

[31] Sezai'nin bu mektubu, *Tercemân-ı hakikat*'te neşredilmemiş, daha sonra *Edebiyat-ı umumiye mecmuası*'nda (c. I, nr. 2, muharrem, 1335 = ekim 1332) basılmıştır; mektup, 20 ekim 1882 (=8 ekim 1298) tarihlidir.

[32] Hâmid, *Mektublar*, c. I, s. 132, 146.

[33] Mektup, Hâmid'den Kemal'e, *Gayret* mec., 11 nisan 1302.

[34] *İlham-ı vatan*, İst., Matbaa-ı âmire 1334, s. 76.

IV

Londra'dan Dönüşü ve Olgunluk Devri

1885 yılı sonunda Londra Büyük elçisi Kostaki Musorus Paşa'nın azli üzerine Sezaî, Sefaret kâtibliği'nden istifa ile İstanbul'a döndü. Bu tarihten 1901 senesine kadar geçen zaman, onun san'at hayatının en verimli ve olgun devresini teşkil eder. Avdetini müteâkıp Recaî zâde Ekrem'in *Zemzeme*'sinin ikinci cildini neşri münesebetiyle yazdığı ve tenkidi fikirlerden ziyade Kemal, Hâmid, R. Ekrem hakkındaki tahassüslerini ihtiva eden musahebesi[35], Londra'ya âid *Hâtırat*'ı[36] hariç neşriyatta bulunmamış, herhâlde bu iki-üç yıllık sükût devresini 1889'da basılan ve şöhretini temin eden *Sergüzeşt* adlı romanını hazırlamakla geçirmiştir.

Sergüzeşt, Rusya kumpanyasının Batum'dan gelen bir vapurunun Tophane rıhtımına yanaşmasını, bir Çerkes'in refakatindeki ikisi on yedi, biri sekiz yaşındaki üç esir kızın, esir ticareti yapan Hacı Ömer Ağa'nın tasviri ile başlar. Esir kızlardan küçüğü Dilber, romanın esas kahramanlarındandır. Dilber esircinin evinde terbiye maksadı ile biraz kalmış, Harput sâbık Malmüdürü Mustafa Efendi'ye kırk liraya satılmıştır. Yüksek Kaldırım'ın arka sokaklarındaki evde gerek hanımının, gerek halayık Tarâvet'in fena muamelelerine ma'ruz kalan, bir ara kaçmasıyle de sona eremeyen işkenceli hayatı yedi sene devam etmiş, Mustafa Efendi'nin Erzurum'un bir kazâsına Kaymakam ta'yini üzerine yol parası te'mini düşüncesiyle yirmibeş lira kârla, onbeş yaşına geldiği sırada altmış beş liraya bir esirciye satılmıştır. Esircinin Edirnekapı'daki evinde bir müddet kaldıktan sonra Dilber'in Mısır'da birçok me'muriyetlerde bulunan ve servet sağibi Âsaf Paşa'nın Moda'daki konağına yüz liraya satıldığını görüyoruz. Dilber bu konakta bahtiyardır; tahsil ve terbiyesine de itina edilir. Evin oğlu ve Avrupa'da tahsil gören Celâl, Dilber'i muhtelif kıyafetlerde canlandıran tablolar yapar. Bu san'at eserlerini çizerken genç ressamın kalbinde Dilber'e karşı kuvvetli bir aşk uyanır. Oğlunun hâlinden endişe eden annesi Zehra Hanım, Dilber'i, kendilerine getiren esirciye - oğlunun istikbalini mahvedeceği düşüncesiyle - iâde eder. Dilber, Moda'daki bu konaktan teessürle uzaklaşır ve bu defa Mısır'daki zengin bir tüccara satılır. Kendisine âşık olan Cevher Ağa bu muhteşem konaktan Dilber'i kaçırırken merdivenden düşüp ölür ve İstanbul'a git-

[35] *Güneş* mec., nr. 5, 1301; *Ramûzü'l-edeb*, s. 239 v. d.
[36] *Gayret* mec., nr. 27, 28, 4 ve 11 temmuz 1302.

mek için fedakâr âşıkı tarafından bileti alınmış olan Dilber kendisini Nil'e atarak intihar eder. Bu bedbaht, bu bî-çare esiri, Nil'in girdapları özlediği hürriyetine eriştirir.

Sergüzeşt, anahatlarını kaydettiğimiz vak'ası ile heyecan yaratmaktan ziyade, tahlil ve tasvirler, ileri sürülen esaret aleyhindeki fikirler vasıtasıyle te'sir bırakan roman composition'u itibariyle de kendinden evvelkilere göre olgun bir eserdir. Babasının konağında ve muhitinde çerkes esir kızlarının hayatını yakından müşahede eden müellifin, Samî Paşa'nın konağında muhabbetler, hürmetler içinde yetiştirilen, yirmi yaşında iken veremden ölen Vuslat adındaki Kafkasya'lı cariye için yazdığı *Bir Kitabe-i seng-i mezar*'daki «Ey kâinat! Yirmi yaşında verem şehidesi olan bu duhter-i ruhperveri bu taşın altından, bü toprakların içinden kurtararak kevâkib-i bî-nihâyene bir zühre daha ilâve etmek için ezeliyetinle, ebediyetinle, güneşlerinle, aylarınla bu mezarın ayak ucuna in. Orada ağlayarak bulacağın Sezai'nin döktüğü gözyaşlarını, hayatının bu taştan, bu serhadd-i âmâlinden ileri gidemiyerek zevale münkalib olduğunu Vuslat'ına haber ver:

Derlerdi anâ bütün melekler
Hâkinde senin Sezâî bekler

Bekler gibi bir yetîmi mâder
Bekler gibi bir mezârı ahter

Bekler gibi âftâbı hâver
Bekler gibi Zü'l-Celâl'i mahşer

ifadesi[37], *Sergüzeşt*'te Celâl'in Dilber'e karşı duyduğu aşk hislerinin, müellifin kendi cariyesi Vuslat'a sevgisinden mülhem olduğu hakikatini ortaya koyar. Sezaî yirmidokuz yaşında iken neşrettiği *Sergüzeşt*'te[38] esircilerin, onların evlerinde satılmak üzere bulunan cariyelerin, Dilber'in satıldığı evlerdeki muhtelif kimselerin hayatını ana vak'aya bağlama hünerini göstermiş, tahlil ve tasvirlerinde esir ticaretinden nefret fikrini uyandırma hedefinden uzaklaşmayarak, böylece romanında composition bakımından da muvaffak olmuştur. Makalemizin VII. kısmında eserin san'at değeri ve şöhreti üzerinde duracağız.

Sezaî, 1892'de, neşrinden bir yıl sonra *Servet-i fünun* mecmuasına Alphonse Daudet'den terceme ettiği *Jack* romanının tefrikasıyle dahil oldu. Ahmed İhsan'ın teceddüd severlerden diye vasıflandırdığı

[37] *Küçük şeyler*, s. 79 v. d.

[38] Birinci basım, İst., Mahmud Bey Matbaası 1305; ikinci basım, İst., Kitabhane-i Sûdî, 1340 (1924).

Sezaî'nin bu tereemesinde «Elde bir gazete lâzımdı; iş görüldükten sonra gazetenin kapatılması kolay idi» cümlesini muhtevî kısım, tesadüfen *Takvim-i vekayi* gazetesinin kapatıldığının ertesi günü çıkan *Servet-i fünun*'da basılmış[39], mecmuanın sahibi, «Siz *Takvim-i vekayi*'in kapanacağını nereden duydunuz» diye sorguya çekilmiş, neticede mecmua ilk jurnalcılık darbesine bu yüzden uğrayarak ta'til edilmiş[40], tefrika, mecmuanın întişârından sonra da devam etmemiştir.

Sergüzeşt'in neşrinden sonra mânevî sıhhatini bozan bir hicrandan bnhseden Sezaî, 1892'de hikâyelerini *Küçük şeyler* adı ile neşretti[41]. *Bu büyük adam kimdir, Hiç, Kediler, İkiyüzelli kuruşa bir asır, Düğün, Pandomima, Arlezyalı* olmak üzere altısı te'lif, sonuncu Alphonse Daudet'den terceme yedî hikâyesi ile, ölen cariyesi hakkındaki *Bir kitabe-i seng-i mezâr*'ı muhtevi bu kitabının önsözünde Realisme'in müdafiidir. En basit şeylerin güzel yazılmak şartıyle mühim bir mevzu sayılabileceğîni, bu gün romanların eğlendirici garip vak'alar, acayip rivayetler hâlinden çıkarak, «Serâ'ir-i tabiate karşı ulûm ve fünûnun kazandığı muzafferîyetlere ve kalb-i insaniyete dair senelerce edilecek tedkikat ve teşrihatın hâsıl ettiği tecrübelere istinaden bir üslûb-i âlî-i şâirâne ile» yazıldığını, bizde ifade güzelliği denilince arabî, fârsî kelîmelerin yerinde ve doğru kullanılması anlaşıldığını, *Küçük şeyler*'de ise ifadenin, «mevzuuna göre şeffaf, hassas, bî-karar, hattâ bâzı cihetlerinde nâlân» olduğunu ileri sürer.

Sezaî, 1896-1900 arasında yazdığı küçük hikâyeleri, seyahat notlarını, hâtıralarını, edebî ve içtimaî musahabelerini *Servet-i fünun* mecmuasında[42] ve *İkdam* gazetesinde neşretmiş[43], bunları babası Samî

[39] *Jack, Servet-i fünûn*'ua, nr. 53, 5 mart 1308 - nr. 71, 9 temmuz 1308 nüshalarında tefrika olunmuştur. *Jack*, tercemesi, Sezaî'ninkinden farklı olarak aynı mecmuada tekrar, imzasız olarak tefrika olunmuş (nr. 1106, 2 ağustos 1328 = 2 ramazan 1330), eser Halid Fahri Ozansoy, daha sonra Maarif Vekâletinin klâsikler serisinde Nebil Onan tarafından da terceme ve kitap hâlinde neşrolunmuştur.

[40] Tafsilât için bk., Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat hâtıralarım*, İst. 1930, c. I, s. 88 v. d.

[41] İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1308.

[42] *Musahabe-i edebiye* - 7, e. XI, nr. 273, 23 mayıs 1312 (*Rumûzü'l-edeb*, s. 228 v. d.).. *Musahabe-i edebiye* - *O siyah büyük gözler*, nr. 276, 13 haziran 1312 (*Rumûzü'l-edeb*, s. 133 v. d.).. *Mihriban*, c. XII, nr. 292-93, 3 ve 10 ekim 1312 (*Ramûzü'l-edeb*, s. 148 v. d.). *Londra hâtıratından*, nr. 296-98, 3 ekim, 7 ve 14 kasım 1312 (*Rumûzü'l-edeb*, s. 177 v. d.). *Ada'da birkaç gün*, *Servet-i fünun* ve *Tercemân-ı hakikat*'in Girid muhtacînine iâne için neşrettiği nüsha-i fevkalâde, Kırkanbar-Âlem Matbaası, 1313, s. 92 (*Rumûzü'l-edeb*, s. 220 v. d.).

[43] *Bedia Hanım*, nr. 924, 11 şubat 1897 (*R. E.*, s. 3 v. d.). *Yarın*, nr. 943, 6 mart 1897 (*R. E.*, s. 23 v. d.). *Anneciğim*, nr. 970, 2 nisan 1897 (*R. E.*, s. 37 v. d.).

Paşa'nın *Rumûzü'l-hikem* adlı eserine, bir de söyleyemediklerine remz olmak üzre *Rumûzü'l-edeb* ismini verdiği[44] kitabında toplamıştır[45].

Hâmid'in teşvik ve te'siri ile,

Bir kızın hîn-i irtihâlinde
Dolaşan hande-î cemâlinde
Andırır hâlet-î zevâlinde
Âh ben sonbahârı çok severim

gibi, Recaîzade Ekrem'e göre samimîlik meziyetini haiz şiirler de yazan[46], *Jack* tercemesi tefrikasının durdurulmasından sonra hükümetin dikkatini üzerine çekmeğe başlayan Sezaî, *Sergüzeşt*'in neşrini müteâkıp sıkı bir ta'kibe ma'ruz kalmıştır. Muhitinin baskısını, o zamanki ruh hâlini, «1305.. Otuzüç sene sabah olmak bilmeyen, ufuklarında en küçük bir şule-i şafak görünmeyen bir şeb-i yeldâ içinde idi. O şeb-i yeldâda doğan tek-tük yıldızlar, terk-i diyar ederek gurbet ellerinin âfâk-ı hicranında ufûl ediyor, kalanlar da semây-i vatanda bir müddet parladıktan sonra istibdadın tutuşturduğu volkanlardan yükselen bir dûd-i siyahın içine gömülüyordu. O devirde bir şûriş-i fikr ü kalb efraddan cemîyete, cemiyetten memleketlere, memleketlerden bütün vatana sirayet ederek düşüncelerin, sâkit ve râkid cereyanların menabiini ihlâl ediyordu. Edebiyat ile başbaşa kalmak için bütün vatanda bir gûşe-i âremîde yoktu. Bu hallere karşı te'sir-i muhit ile geçirdiğim şedid, yakıcı, muhrib bir hayat-ı asabî içinde yazıhanemin önünde mülhime-i şi'rin fikri taltif ve teşrifini beklerken kapımda hafiyelerin ayak seslerini, pençeremden beni gözetleyen kaplan bakışlı gözlerini görürdüm; çünki *Sergüzeşt*'e esaret aleyhinde başlamış ve *hürriyetine* diyerek nihayet vermiştim» cümleleri ile canlandırır; *Sergüzeşt*'in neşredildiği 1889'da yazdığı bir şiirin hatırlayabildiği,

İntizârâ kalmadî bak iktidâr
Gûşe-î uzlette oldum ihtiyâr
İntizârım hep vatan ikbâlidir
Kaldı bir düşman elindê târmâr
Bu vatandâ gördüğüm hergün benim
Âh u efgân ile hâl-î intizâr
Karşu durdum lûtfunâ, tehdidine
Mêrdliklê işte ettim iştihâr

mısra'ları, o zamanki ruh hâlini aksettirir[47]. Karkeşi Bakî Bey'in vefatı

[44] *Sergüzeşt*, mukaddime, ikinci basım, s. 5.
[45] İst., İkdam Matbaası, 1316.
[46] R. Ekrem, *Takdirü'l-elhan*, İst., Mahmud Bey Matbaası 1301, s. 7.
[47] *Sergüzeşt*, ikinci basım, mukaddime.

felâketi de bu zamana rastlar[48]; İstanbul surları dışına çıkmasına izin verilmediği için, hastalığı esnasında Büyükada'da bulunan Bakî Bey'i ziyaretine bile müsaade olunmayan Sezai'nin kendisi kadar neşriyatı da baskı altında idi[49]. *İkdam*'da, «Milletin bütün tarihini, irfan-ı edebîsini, vatanın vücudünü sahife-i cihandan çizmeğe, tayyetmeğe çalışan sansörler elinden kurtulabilen bâzı edebî makaleler» yazmakla beraber, bunların birinde «Romanya'nın üzerinde parlayan bir yıldız» ibaresini kullandığından, o gece İkdam idarehanesi'ne gelen sansörler makaleyi, *Rumûzü'l-edeb*'in birçok yerlerini imha etmişlerdi[50]. Bütün bunlar Sezaî için İstanbul'u artık yaşanılmaz bir muhit hâline getirmiş, Paris'e kaçma kararını vermesine sebep olmustur.

V

Paris'e firarı ve Şûrây-ı ümmet'te neşriyatı

«Bir zaman servet ü sâmânı azîm olan bir pederin refah içinde büyümüş bir evlâdı» olan Sezai'nin maddî vazıyeti Avrupa'ya firarî için elverişli değildi. Böyle bir ıztırap içinde iken, me'muriyeti İzmir'den İstanbul'a tahvil edilen sâbık Basra valisi Hasan Bey imdadına yetişti.

Uzun müddet Avrupa'ya kaçma yolları aradıktan sonra birgün, tanıdığı bir zat, bir haftaya kadar, Anadolu sahillerinden gelerek Galata rıhtımından hareketle doğru Marsilya'ya gidecek bir vapura binebileceğini haber verdi; bunun için 130 altun vasıta olanlara, elli altun da kaptana vermek lâzımdı. Teklifi kabul etti. Vapurun, hareketinden bir gece evvel Beyoğlu'nda Luxembourg Gazinosu'nda sokağa bakan pencerenin yanında akşam üzeri hazır bulunmak, sokakta yan cebinde kırmızı bir mendil olarak geçecek ve evvelce tanıdığı bir kadını uzaktan ta'kibederek o nereye giderse, nereye götürürse gitmek, akşamı vapura girmek ta'limatına uyarak, 1901 mayısında Marsilya yolu ile Paris'e kaçmağa muvaffak oldu. Vasıta olanlara ve Korsikalı kaptana verilecek 180 altunu ağabeyi Hasan Bey ödemiş,

[48] Sezaî'nin, *Kardeşim Bakî Bey merhumun kitâbe-i seng-i mezarı* başlıklı mensur şiiri vardır (*Musavver Ma'lûmat* mec., c. XII, nr. 269, 21 ramazan 1318 = 21 aralık 1316). Aynı yazı *Resimli Kitab* mecmuasında da basılmıştır (c. II, nr. 12, eylûl 1325).

[49] Sezaî, *1901*'e *aid bir Hâtıra*, *Servet-i fünun* mec., c. LVII, 1 ocak 1340.

[50] Sezai'nin Celâl Nurî Bey'e mektubu, *Edebiyat-ı umumiye* mec., c. I, nr, 12, 7 ocak 1332.

İstanbul'a dönüşüne kadar geçen yedi sene zarfında kardeşi Melek Hanım da Sezai'den maddî ve mânevî himayesini esirgememiştir.

Sezaî Paris'te ve sayfiyelerinde Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın oğlu Prens Mehmed Ali Paşa ile ikamet etmiş, bir müddet de Havre şehrinde bulunmuştur. 1895'den itibaren âzaları arasında ihtilâflar başlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti, Sezai'nin dahil olduğu sırada dağılmış, reisleri Ahmed Riza Bey'le onun nüfuzu altındaki Dr. Nâzım Bey, fa'al vaziyetlerini kaybetmişlerdir. Ferid Bey (Sâbık Dahiliye Vekili), Yusuf Akçura cemiyete dahil bulunuyor, bu iki genç *Şûrây-ı ümmet* gazetesine makaleler yazıyordu. Bir müddet sonra Ferid Bey Mısır'a, Yusuf Akçura Kafkasya'ya gidiyor, Ali Saib Bey'in istifası üzerine, Ferid Bey Mısır'da basılan *Şûrây-ı ümmet*'e nezaret ediyor, makaleler yazıyordu; Yusuf Akçura ise Kafkasya'da *Vakit* namıyle bir gazete neşrine başlamıştır. İsmini, Sorbonne'a müdavim, ilm ü irfanı ile meşhur Boşnak Hoca Kadrî Efendi'nin verdiği *Şûrây-ı ümmet* gazetesinin altı-yedi sene baş makalelerini Sezai yazmıştır[51].

Şûrây-ı ümmet gazetesinin başmakaleleri imzasızdır. Sezaî, bu gazetede başmakale dışında yazılar da neşretmiştir; bâzan S.S. harflerini, bâzan da S. Sezaî, Sami Paşazâde Sezaî imzasını bu yazıların altında buluruz. Bunlar -18 ocak 1903'de Bruxelles'de vefat eden Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın ölümü münasebetiyle söylediği- *Nutuk*[52], *Manfay-ı ihtiyarî*[53], *Remzi Bey*, *Ye's Rusya'da İhtilâl hâlâ niçin muvaffak olamıyor*[54], *Fas*[55], *Paris Kongresi - Gülhane Hatt-ı humayunu*[56], *Şehremini Rıdvan Paşa'nın katli*[57] başlıklarını taşır. İmzasız neşrettiği *Ye's*'te[58], « Üzerinde bulunduğumuz şu kevkeb-i seyyârı, kâinat-ı efkârın evc-i burc-i müstesnâsına sevk ve terfi' etmek isteyen ruhun kırılması, insaniyet-i muztaribeye sabah-ı evveldenberi görülmemiş yeni bir şafak-ı necat, bir devri-i saadet tehyi'e etmek emeliyle bî-karar olan darabât-ı kalbin durmasıdır» diye ta'rif ettiği ye'sin

[51] Sezai'nin Paris'e firarı, kısmen oradaki hayatı hakkında *Servet-i fünun*'da neşredilen hâtıralarında izahata rastlarız (Nr. 1481, 1 ocak 1340; nr. 1486, 5 şubat 1340; *Paris hâtıratından*, nr. 1488, 19 şubat 1340; *Paris'te yedi sene*, nr. 1493, 26 mart 1341).

[52] Nr. 22—23, 28 şubat 1903.

[53] Nr. 36, 7 eylûl 1903; *Bahçe* mecmuasında da neşredilmiştir (Yıl 1, c. II, 24 şubat 1324).

[54] Nr. 87, 9 şubat 1906.

[55] Nr. 88, 24 şubat 1906.

[56] Nr. 92, 25 nisan 1906.

[57] Nr. 93, 9 nisan 1906.

[58] Nr. 50, 1 nisan 1904; *Bahçe* mecmuası, yıl 1, nr. 25, 6 ocak 1324; *İclâl*, s. 103 v. d.

emelleri öldürücü, ölümü hazırlayan, girdiği yerlerde ümitleri yok eden birşey olduğunu, ye'sin hüküm sürdüğü yerlerde insanların ruhsuz, kalbsiz birer varlık halini aldığından bahseder; halbuki bizim bedbaht vatanımız baştan başa ye's içindedir. «Ye's her evi kapamış, acz ü meskenet, fakr ü sefalet içinde bırakmış, memleketleri harab etmiş, Azrail gibi kal'e kapılarında bekliyor, memleketlere ölümden başka kimseyi koymuyor. Şehirlerin içinde dolaşıyor. Nerede ümid ile helecan eder bir kalb görürse durduruyor. Her memlekette bizim gibi bir-iki milleti beslemeğe kâfi olan arazi ser-tâ-ser metrûk.. İleri-leyen, büyüyen, hayat gösteren mezaristan.. Şimdi o azîm, o münbit tarlalar bir define değil, medfen! Güya ki o topraklar malzeme-i milleti yetiştirmek için değil, hayat-ı insaniyeyi sinîn-i nisyanında mahvetmek için bekliyor. Ye's, yüzlerce senelerdenberi şevk-ı muzafferiyet, ümîd-i istikbâl ile mücehhez olan askerimizin içine girmiş, ordularımızı bozuyor. Düşmana karşı vatanı müdâfaa için ellerine verilmiş, zamanıyle sesleri birkaç büyük devletin payitahtlarına akseden silâhları ile Yıldız'da bir düşman vatanı muhâfaza ve müdâfaa ediyorlar. Ordularımızın silâh müdâfaası bu gün bir eslâh-i intihar oldu. Bir silâh ı cinayet ve hiyanet olmağa isti'dadı düşünüldükçe erbab-ı hamiyyeti öldürüyor. Asker arkadaşlarımızın ma'lûmu olmalıdır ki Abdülhamid'i muhâfaza ve müdâfaa için bilmeyerek atacakları kurşunların hedefi valide-i vatanın kalbidir» mütâlâalarını ileri sürerek, memleketimizin terakkisi için Ahmed Vefik Paşa'dan ve bâzı zevattan dinlediği sözleri, hâtıralarını nakleder. *Remzi Bey* adlı küçük hikâyesi ise[59], Abdülhamid devri tasviratından, «ve o te'sir-i devr ile durmuş bir kalbin Paris'teki *Şûrây-ı ümmet* gazetesi satırları arasında devam eden harabatdandır». Abdülhamid devrinde Yıldız'da bir sabahı tasvirle başlayan hikâyede adliye me'murlarından casus Hüseyin Sabri Efendi'nin, dalkavukluğundan dolayı İstanbul'da bir mahkeme riyasetine getirildiği, mutabasbıs oğlu Remzi Bey'i bir sefaret kâtibliğine ta'yin ettirmesi, babasının ölümü üzerine İstanbul'a avdeti, polisce

[59] Nr. 47, 18 şubat 1904: *İclâl*, s. 91 v.d, *Şûrây-ı ümmet*'te *Sergüzeşt* müellifine ithaf edilmiş, imzasız ve *Askerin şarkısı* başlıklı bir manzume de vardır (nr. 53, 17 mayıs 1904).

Şûrây-ı ümmet, 10 nisan 1902 — 15 nisan 1908 (nr. 1—132) tarihleri arasında neşredilmiştir. Birinci nüshasından 96. sayıya kadar gazetede, *Meşrûta ve İslâhat-ı umumiye tarafdarının vasıta-i neşriyatıdır*; 15 ağustos 1906 tarih ve 96. nüshadan itibaren bu kayıd kaldırılarak, *Osmanlı Terakkî ve İttihad Cemiyeti'nin neşriyatıdır* ifadesine yer verilmiştir. Cemiyet'in merkezi Paris ve Mısır'dadır; gazete Mısır'da basılmıştır.

ta'kibi, haberi olmadan cebine konulan bir *Şûrây-ı ümmet* gazetesinden dolayı nefyi hikâye edilir. Sezaî bu hikâyesi ile yaşadığı devrin havasını ve başkalarının arzularına âlet olan dalkavukları, biribirlerini kötüleme fırsatını bulan kimselerin bedbaht âkıbetini canlandırmıştır.

VI

İstanbul'a dönüşü, Madrid Sefirliği, İclâl'in neşri, son yılları

Meşrutiyet'in ilânından sonra Paris'ten İstanbul'a dönen Sezaî, İstanbul'da İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin vasıta-i neşr-i efkârı *Şûrây-ı ümmet* gazetesinin tahrir hey'etine dahil olmuş, 14 kasım 1908'den itibaren birara başmuharrirliğini de üzerine aldığı bu gazetede bâzan imzasız, bâzan isminin ilk harfini kullanarak günlük siyasî ve içtimaî mes'elelere âid makaleler yazmıştır. 1909'da Madrid, müteâkıben muhtelif sefaret me'murluklarında bulunmuş, ara - sıra me'zun olarak memleketine geldiği gibi, bir müddet İsviçre'de de kalmıştır. Sefaret me'murluğu esnasında makale, mektup ve hâtıralarını *Tanin* gazetesinde, bilhassa *Edebiyat-ı umumiye* mecmuasında neşretmiştir.

Sezaî, İsviçre'den yolladığı 21.XII.1916 tarihli mektubunda, Berne Sefareti'ne gelen gazeteleri henüz okumağa vakit bulamadığından, *Finten*'i mütâlâa ile meşgul olduğundan bahseder. «Tiyatroya nisbeti pek az, Londra'ya aidiyeti de pek çok değil» dediği *Finten*'de Hâmid' in, Shakespeare, Victor Hugo gibi, tiyatro piyeslerinde bir kanbur, bir cüce, nevakıs veya zavaid-i hilkat, münkesir ve münkariz cisimler içinda feryad eder ruhlar tasvir ettiğine, fakat Hâmid'in eserlerinde bu kusurlu mahlûkların daha çok olduğuna, bu yüzden *Finten*'in bâzı yerleri tiyatroluktan çıkarak bir «excentricité lyrique» halini aldığına işaret eder. Bir de, eserde hakikat olması lâzım gelen yerler hayâl mahsulü, «kevâkibin mâ-fevkıne çıkacak kadar hayâl olması lâzım gelen yerler vakayi'-i hakikiye gibi musavver» dir. Bu fikrini te'yid için, «Meselâ mehtablı bir gecede mezaristanda ecsam-ı mayiadan addolunacak hey'et ve kıyafette, sîmâbe-vârî elbise iktisâ etmiş ölüler âdeta bir çay ziyafetindekiler gibi konuşuyor» der ve başka misâller de verir. Eserdeki, Davalaciro'nun Finten'e yalvarmasını tasvir eden sahneyi bilhassa beğenmiştir; «Emin ol ki *Tayflar geçidi*'nde tasvir ettiğin Dante'ler, Shakespeare'ler, Sa'dî'ler, Victor Hugo'lar geçidde tevakkufla dünyada kendilerinden birinin tasvir ettiği bü hâli temâşâya vakf-i nazar-ı takdir ederler» diyor. Bu bakımdan *Finten*'i *Eşber*'e ve

Zeyneb'e üstün bulan Sezaî İstanbul'da iken kendisine, sen buraya geleli rahat edemedin, biraz seyahat et dediklerini, sıhhatce pek istifade ettiğini, fakat Hâmid'i ve dostlarını, «kendisini kendisine lâyık surette müdâfaa eden büyük vatanı» çok göreceği geldiğini yazar[60].

Sezai'nin *İsviçre hâtıraları* 1916 yılı ağustosuna âiddir; İsviçre dağlarındaki gezintilerini, bura manzaralarını ve halkını tasvir eder. Lesaiguillees Baulmes'den Fransız İşviçresi'nin görünüşünü canlandırdıktan sonra, Çanakkale harbinde İngilizler'in müttefiki Fransa'nın mağlûbiyetine temasla Osmanlı-Fransız siyaseti, Fransa'nın o sıradaki vazıyeti hakkında siyasî fikirlerine yer verir[61]. Bu sırada yazdığı mektuplarında da bütün Fransa'da ilim, fen, felsefe ve edebiyatın duraklama devresi geçirdiğini, behimiyyet-i beşeriye meydana çıkınca zekânın da tehavvül ettiğini, kaydeder[62].

Sezaî, 1901 - 1921 arasında yazdığı musahabelerinde siyasî, ictimaî ve edebî mevzular üzerinde durur. Madrid Sefirliği dolayısıyle yakından tanıdığı Granata'nm guruhlarını, manzaralarını tasvir eder; buranın mazisine, o sıradaki hâline temasla, kendisinde uyandırdığı te'sirleri *Granata* adlı muhasebesinde canlandırır. *Kahraman Türk zâbiti*[63], *Yaralı asker*, Çanakkale harbinde Türk askerinin gösterdiği kahramanlığın; *Türk milletinin dehâsı*, *Sermed Bey'den Safvet Efendi'ye mektub* başlıklı yazıları ise İstiklâl savaşı sırasında halkın Kuvây-ı milliye'ye îmanının, işgal senelerindeki İstanbul'un siyasî ve ictimaî hayatının ifadesidir.

1921'de Sezaî, Tevfik Paşa kabinesi tarafından me'muriyetinden azledilerek tekaüde sevkedilmiş, İstanbul'a gelmiştir. Esbak Viyana sefiri Mahmud Nedim Paşa'nın kızının yeğeni Samîye Hanım'ın kerimesi İclâl, bu sırada, ondört yaşında iken vefat etti. Bu ölümden, İclâl'in yokluğu karşısında duyduğu teessürle, İclâl'i ve hayatını, bedbaht annesinin ruh hâlini canlandıran mersiyesini, Samîye Hanım'a daha önce kızı Nedime'nin vefatı üzerine yazdığı ta'ziye mektubunu[64], yukarıda bahsettiğimiz musahabelerini ve bâzı şiir kitapları hakkında

[60] *Edebiyat-ı umumiye* mec., c. I, nr. 11, 19 rebi'ülâhır 1335.

[61] *Aynı* mec., nr. 14-15, 10 ve 17 rebi'ülâhır 1335.

[62] *Aynı* mec., nr. 21, 24 mart 1917, Celâl Nuri Bey'e mektubu.

[63] *Tanin*, nr. 2362, 16 temmuz 1915. *Vatana hıyanet*, *Şûrây-ı ümmet*'tea naklen *Ceride* mec., nr. 32, 16 nisan 1325.

[64] İsviçre'den gönderilmiştir; *Yarın* mec., nr. 6, 17 kasım 1921. Sezai'nin bu mecmuada Hüseyin Sîret'in *Çiçekli bir göğüse* adlı şiirini kendisine ithafı dolayısıyle duyduğu tehassüsü ifâde eden bir mensûresi de neşredilmiştir (nr. 3, 27 ekim 1921); adı geçen manzume Hüseyln Sîret'in *Bağbozumu* isimli şiir kitabındadır (s. 19, 13 haziran 1918 tarihli).

tehassüslerini muhtevi makalelerini Süleyman Nazif'e ithaf ettiği *İclâl* adlı eserinde topluca neşretti[65].

Son yıllarında tekaüdiyesinden başka geliri olmayan Sezai'nin maddî vaziyeti oldukça bozuktur. 21 şubat 1921 tarihli tezkiresinde, o günki *İleri* gazetesinde *İclâl* hakkında üç sütunluk bir yazısı bulunduğundan bahseden Süleyman Nazif'in, «Dün Kütübhane-i Sudî'ye uğramıştım. Sohbet esnasında *Sergüzeşt* mevzu'-ı bahsoldu. Bu gün nüshaları da nâyâb olan bu bî-nazir eseri Sûdî Bey tab'etmek istiyor. 100 liracık teklif ettim. Tensip buyurulur ise, esası kararlaştırmak üzere bir yerde buluşalım» ifadesi, maddî vaziyetini düzeltmek için dostlarının tevassutunu anlatır[66]. Sezai'nin bu te'lif hakkına rizasını, 1924'de *Sergüzeşt*'in adı geçen kütübhane tarafından ikinci tab'ının neşri göstermektedir.

Sergüzeşt'in ikinci def'a tab'edildiği yıllarda Süleyman Nazif'in 1924'de basılan *Malta geceleri* adlı şiir kitabı ve *Çalınmış ülke*'si[67], F. Nâzım'ın *Menakıb-ı Tal'at* isimli Üsküdarlı Tal'at hakkındaki[68] eserine dair tenkidi fikirlerden ziyade tehassüslerini ihtiva eden musahabeler yazan Sezai'nin, *Eslâfı okurken* başlıklı musahabesi[69], *Bir yaz gecesi* hikâyesinin tefrikası yarıda kalmıştır. *Bir yaz gecesi* hikâyesi, altmış yaşlarındaki Osman Paşa ile yirmi iki yaşındaki ve o yıl hukuk tahsilini bitiren Nâil'in, Büyük ve Küçük-Çamlıca arasında kâin Çilehane'deki köşklerine Üsküdar'dan bir muhacir arabası ile gidişlerini, geçtikleri yolları tasvirle, dünkü ve bugünkü edebiyat hakkındaki konuşmalarının nakli ile başlar. Nâil, komşularının kızı İkbâl ile nişanlıdır; aşkı, onu tahsil için Lozan'a gitmekten alıkoyamaz; çünki o günlerde «Ankara'da yeni bir devlet, yeni bir Türkiye Hazret-i Âdem gibi topraktan çıkarak güneşe doğru yükseliyor. O mebnay-ı medeniyetin esasları olan temelleri on asrın derinliği üzerine kuruluyor; damarları olan sütunlarında Türk'ün necib ve galeyanlı kanları cereyan ediyor. Mühendisi dehâ, amelesi devler, her namuslu Türk'e vazife olan o amelelik için» mücehhez olmak lâzım gelir. «O binanın harcı, techizatı, levazım-ı inşaiyesi; ruhun kudreti, kalbin ateşi, zekâ ile ilim ve san'atın şu'lesidir». Bu düşüncelerle Lozan'a giden Nâil

[65] İst., Cihan Kütübhanesi 1923. *Şûrây-ı ümmet*'te neşredilen *Ye's* ile, *Remzi Bey* adlı hikâyesi de bu kitaptadır.

[66] İbrahim Alâeddin, *Süleyman Nazif*, s. 181.

[67] 24 ekim 1340 tarihli *Son Telgraf* gazetesinden naklen: F. Nâzım, *Hâtırat-ı meşahir*, İst., Matbaa-i Bahriye 1327, s. 109 v. d.

[68] *Aynı eser*, s. 8 v. d.

[69] *Servet-i fünun* mec., c. LVIII, nr. 1519—45, 24 eylûl 1341.

dolayısıyle muhtelif Avrupa memleketleri, buraların san'at hayatı, manzaraları hakkında da tasvirlere yer verilen bu ictimaî hikâyede, «Bu gün, onbir sene harbin ateş tûfanları ile yandıktan sonra külünden vücud bulan vatanın her gence tevdi ettiği o büyük vazife ve mes'uliyeti ifa ve deruhde etmeyenler Türk değildir. Vatansızların sevgilisi de olmaz» fikri müdâfaa edilir[70].

Sezaî, 1926'da ağabeyi Halim, ertesi sene de Hasan Bey'i kaybetti[71]. Mânen de sarsıldığı bu yıllarda maddî vazıyetinin düzelebilmesi için kendisine hidemât-ı vataniye tertibinden maaş tahsisi için gazeteler neşriyatta bulunmuş, Büyük Millet Meclisi Reisliği'ne 126 âzanın imzasıyle verilen takrir kabul olunarak, 1927 martında 100 lira maaş tahsis edilmiştir[72].

Sezaî'nin 1927'den sonra neşriyatına, 4 ocak 1927'de vefat eden yakın dostu Süleyman Nazif hakkındaki bir yazısı hariç rastiayamadık[73]. Bu sırada ve daha sonraki yıllarda esasen sıhhati de iyi değildi. Uzun müddet devam eden bir hastalıktan sonra, 1936 yılının 26 nisanında, gece 9.30'da Kadıköy'de Mühürdar'daki evinde yetmiş altı yaşında bulunduğu sırada hayata gözlerini yummuş, Göksu'daki âile makberesine defnolunmuştur.[74]

[70] *Aynı mec.*, c. LVIII, nr. 38, 40, 45, 47, 52 ve 6, 20 ağustos, 24 eylül, 8 ekim, 12 kasım 1341 tarihli nüshalar.

[71] Bu makalemizin 2. notuna bakınız. Kemâl'in, Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasında Halim Bey'e yazılmış mektupları da vardır (nr. 693). 16 şubat 1888 tarihli mektubunda, «Sezaî Bey İstanbul'da mıdır? İstanbul'da ise bana niçin birşey yazmaz?» diyor. Sezai'nin ağabeylerinden şair Necib Paşa 1886 (1302)'da, Hamdullah Subhî Tanrıöver'in babası Abdüllâtif Subhî Paşa 17 ocak 1886'da vefat etmiştir (Mehmed Süreyya, *Sicill-i osmani*, c. IV, s. 547; e. III, s. 220). Hâmid'in Necib Paşa'ya mektupları *Taran* mecmuasında (nr. 2, 3, 25 temmuz, 8 ağustos 1329), *Mektublar* adlı eserinde mevcuttur; hakkında Recaîzade Ekrem (*Üçüncü Zemzeme*, İst. 1301, s. 82 v. d.) Bey'in ve Muallim Feyzî'nin (*Hâtırat-ı meşahir*, s. 50) mersiyeleri vardır. Kemâl'in Subhî Paşa'nın ölümü üzerine Sami Paşazâde Halim Bey'e gönderdiği 16 şubat 1886 tarihli mektubu da Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasındadır (nr. 693).

[72] Gazetelerin bu hususdaki neşriyatından bâzıları, Büyük Millet Meclisi'ne verilen takrir sureti, Hamdullah Subhî Tanrıöver'in Meclis kürsüsünden hitabesi, Türk Ocakları namına Sezai'ye çekilen telgrafların metni topluca *Hâtırat-ı meşahir*'de mevcuttur (s. 11 v.d.).

[73] *Süleyman Nazîf*, *Güneş* mec., nr. 3, 1 şubat 1927.

[74] *Cumhuriyet* gazetesi, nr. 4292, 27 nisan 1936 ve müteâkip nüshalar (28 nisan, 1 mayıs).

VII

Şöhreti ve san'at değeri

Sezaî san'at hayatına makale ve musahabeler, tiyatro eserleri yazmakla başlamış, tiyatro sahasında bir - iki tecrübeden sonra eser vermemekle beraber, ömrü boyunca makale, musahabe yazmakta devam etmiştir. Neşriyat hayatına atıldığı yıllarda şöhretini te'min eden de, *Hazine-i evrak* mecmuasında basılan Çamlıca'yı tavsif eden musahabesidir. Bâzı eserler hakkındaki, meselâ R. Ekrem'in *İkinci Zemzeme*'sine, Florinalı Nâzım'ın şiir kitaplarına, *Menâkıb-ı Tal'at*'a dair tenkid makaleleri, bu eserlerin hakikî hüviyetini aydınlatmaktan çok uzaktır; tenkidî fikirlerden ziyade, tehassüsleri ihtiva eder. Sezai'nin 1901 - 1910 arasında *Şûrây-ı ümmet*'e yazdığı makaleleri ile, Çanakkale ve İstiklâl Savaşı esnasında kaleme aldığı musahabeler mühimdir. Bunlarda ta'kibedilen siyasetin menfi tarafları, alınacak tedbir üzerinde isabetli düşüncelere, millî his ve fikirleri kuvvetlendiren heyecanlı ifadeye rastlarız. Esasen kendisi de en çök *Şûrây-ı ümmet*'te neşrettiği makale ve musahabelerini beğenir; pek azı *Rumûzü'l-edeb* ve *İclâl*'de mevcut bu yazılarının, toplandığı takdirde *Sergüzeşt*'in birkaç misli bir kitap teşkil edebileceğini söyler[75].

Sezai'nin hâtıra ve seyahat notları oldukça kabarık yekûn tutar; bunlar kısmen *Rumûzü'l-edeb* ve *İclâl*'de, muhtelif mecmualarda dağınık hâldedir. Yalnız bu cins eserlerini tedkik ederken yazı başlıklarına aldanmamalıdır; *Londra hâtıratından* başlıklı yazısı hâtıradan ziyade tanıdığı bir arkadaşının hayatı ile alâkalı küçük hikâye hususiyeti gösterir. *İsviçre hâtıraları* ise, kendisinin de işaret ettiği gibi, hâtıradan ziyade «impressions»lardır; o yerlerin uyandırdığı hislerini, düşüncelerini anlatır. Bu itibarla Sezai'nin bâzı hâtıraları, fikir vermekten ziyade kendi ruh hâlini aydınlatan bir kıymet ifade eder; bâzıları ise yetiştiği muhiti, tanıdığı mühim şahsiyetleri, âile hayatını canlandıran birer vesikadır. Samî Paşa'nın konağındaki edebî toplantılara iştirak eden şâir Nevres, Kâzım Paşa, Hakkı Bey, Yenişehirli Avnî'nin hususî hayatlarına, şiir okuyuşlarına, hal ü tavırlarına, yüzlerinin mânasına âid izahatı içine alan *Hâtırat-ı edebiyeden* başlıklı yazısı - Ahmed Râsim'in birkaç notu hariç - kıymetli edebiyat tarihi malzemesini ihtiva eder. *Ada'ya dâir*, *Ada'da birkaç gün*'de Heybeliada ile Büyükada'nın tabiat güzelliklerini, muhtelif semtlerini; *İzmir'e*

[75] *Tahkikat-i edebiye sütunları*, *Servet-i fünun* mec., nr. 1426, 11 eylûl 1919; *Sergüzeşt*, ikinci basım, muhaddime, s. 5.

dâir'de, İstanbul'dan vapurla İzmir'e seyahati sırasında gezdiği yerleri, Gelibolu boğazı'nı, Akhisar'ı ve kal'esini, İzmir limanı ve rıhtımını, Karşıyaka'yı tasvir eder ; seyahat hâtıralarına ilâve ettiği fıkralar, hikâyeler, nükteli konuşmalarla câzib, okuyanları sürükleyen bir hususiyet verme hünerini de göstermiştir. Biraderi Halim Bey'le, Haydarpaşa'dan İzmit'e tren seyahatini, Gebze'yi, İzmit körfezinin manzarasını, İzmit'ten araba ile gidilen Çerkesköyü'nü ziyaretlerini anlatır; Burada Samî Paşa'nın çıraklarından iki Çerkes de ikamet etmektedir. Çerkes köyünün ormanlarına, dağlarına, akar sularına, köylülerinin bâzı âdetlerine, misafirlerini eğlendirmek için Çerkes kızlarının raksla rına, tertibedilen oyunlara dâir izahata rastlarız; *Köyde iki gece*, Sezai'nin seyahat hâtıralarının en güzellerinden birini teşkil eder.

Sezai'nin kazandığı şöhrette mersiyelerinin mühim te'siri olmuştur. Babasından sonra, kısa fasılalarla beş ağabeyisini, küçük yeğenlerini kaybedişi tabiat itibariyle fazla hassas olan Sezaî'ye bu acıları kuvvetle hissettirmiş, kendisini ayakta tutabilecek eserlerine ilham kaynağı olmuştur. Babası, ağabeyi Bakî Bey, yirmi yaşında iken veremden vefat eden cariyeleri Vuslat, yeğeni İclâl hakkındaki mersiyelerinden en meşhuru *Pederimin mezarında* ve *İclâl*'dir. Yirmi yasında iken yazıp neşrettiği *Pederimin mezarında* başlıklı mersiyesi münasebetiyle Süleyman Nazif, «Ben bunu ilk defa kırk sene evvel *Hazîne-i evrak* mecmuasında okumuştum; o vakit ondört yaşında idim. İstanbul'u görmemiştim ve Sezaî Bey'i tanımamıştım. Bu nevha-i yetîmâne, Sultan Mahmud hazîresindeki mezara beni tâ Diyarıbekir'den ağlatmıştı. Sami Paşazâde gibi eâzımın sürûrları da, kederleri de umuma âid olur; hele bilhassa kederleri..» diyor[76]. Bu hissî mersiyeden farklı olarak *İclâl*'de, ölümün duyurduğu acılar yanında hayat, kâinat, âhiret hakkında felsefî fikirlere de rastlarız. Cenab Şahabeddin'in, «...*İclâl*, hayli zamandır teşne-i nefâis kalan ruhumu bütün acı güzelliği ile reyyân etti. Ölümün fecaati bu kadar uzun yaşayacak bir lisan ile zannediyorum ki hiç yazılmamıştır. Duyduğunuz hicranı en samimî kanı, ateşi ve iltihabıyle göğsünüzden çıkarmış, kâğıt üstüne koymuşsunuz. Cümleleri biribirine gizli bir hıçkırık rabtediyor; kelimeler gözyaşı ile dolu, sessiz sessiz, ketûm ve mektum yaşlar...» cümlelerinde[77] kısmen temas ettiği gibi, kullanılan kelimelerin yumuşak âhenginin aksettirdiği hislere uygunluğu, cümlelerin sessiz akışı itibariyle de bu nev'in güzel bir nesir örneğidir. Bu hususiyetler, Tanzi-

[76] *Süs* mec., nr. 42, 29 mart 1340.

[77] 12 mayıs, 1340 tarihli mektubu (*Servet-i fünun*, nr. 1477, 4 aralık 1340).

mat'tan sonraki mersiye eserleri arasında, Hâmid'in *Makber*'i, Recaîzade Ekrem'in *Nijâd-ı Ekrem* ve *Şemsa*'sı, Hâlid Ziya Uşaklıgil'in *Bir acı hikâye*'si yanında *İclâl*'e de bir yer kazandırır; bununla beraber Sezai'nin san'at değerini kuvvetle aksettiren, ne makale ve musahabeleri, seyahat notları ve hâtıraları, ne de mersiyeleridir; onu ayakta tutan tarafı romanı, bilhassa küçük hikâyeleridir.

Sergüzeşt, Türk edebiyatında realist romanın ilk muvaffakiyetli örneklerinden olduğu gibi, composition itibariyle de bu nev'in hemen hemen kusursuz bir eseridir. Çerkes esir kızlarının hayatını yakından tanıyan müellif, «*Sergüzest* bir vak'anın aynen kopyası değil, hayatın etüdüdür» demekle, eserinin müşahede mahsulü olduğunu ifade ediyor[78]. İkinci derecedeki kahramanlarının, meselâ esircilerin evlerindeki Çerkes kızlarının, Âsaf Paşa'nın ve zevcesi Zehra, kızı Tesliye Hanım'ın v.b. şahısların hayatlarını, esas kahramanı Dilber ve Celâl'in hayatına bağlı olarak anlatma hünerini göstermiş, Ahmed Midhat'ın bu nevi'deki eserlerinde olduğu gibi kahramanlarının hayatını müstakil bölümlere ayırmamıştır; bu itibarla *Sergüzeşt* Ahmed Midhat'la Hâlid Ziya'mn romanları arasında bir geçid, Türk edebiyatında romanın inkişafında dönüm noktası teşkil eder. Neşredildiği zaman bilhassa Mustafa Reşid tarafından ta'rizlere uğramakla beraber[79], Mizancı Murad Bey'in *Edebiyatımızın nümune-i imtisalleri* başlıklı tenkid makaleleri serisinde kiymeti belirtilmiştir. Mevzuu, R. Ekrem'in *Vuslat* piyesini hatırtatan eserde, bir-iki yer hariç esas maksaddan uzaklaşılmamış[80], esaretin, İslâm dininin ta'yin ettiği himaye ve insanlık dairesinden çıkarak, insan hislerini galeyana getirecek derecede fena bir hal aldığı ortaya konulmak istenmiş, esir ticaretinin kaldırılması hususunda insanî hislerin harekete getirilmesine çalışılmıştır; yak'alar ve tasvirler bu mak-

[78] Hikmet Feridun Es, *Bu gün de diyorlar ki*, s. 29.

[79] Sezaî ilk eserlerinden itibaren ta'rizlere uğramıştır; Hâmid, R. Ekrem'e 11 ekim 1884 tarihli mektubunda bunun sebebine temas eder; «Sezai'ye dahi muârız ve müzâhim çok idi; bittabi edib olanlardan değildir. Vâkıa pederi kâtib, evi ise bir mekteb idi; lâkin okunan usûl-i kitâbet başka yolda müretteb, Sezai'ye de yine başka yol matlab olduğu için, kendisi o mektebin haricinde bir tâlib-i edeb idi. Âkıbet gayret ve ıkdamı sayesinde galib ve istediği mesleğe sahib oldu» (*Mektublar*, c. I, s.195). Siyasî hayatı dolayısıyle Eşref tarafından (*Eşref Külliyatı*, İst., Vakit Matbaası 1928, s. 27) hicvedilmiştir :

Kimseler bilmez, ne vâizden, ne râvîden sorun,
Ben desem de anlamaz rûh-ı Suâvî'den sorun,
Ne Bizanslı, ne Halebli, ne Ruhâvî'den sorun,
Asıını Cem'iyyet'in Mîr Sezâî'den sorun.

[80] Birinci basımı, s. 78—80.

sad etrafında toplanmaktadır. «Cemiyete gizlice yerleşmiş fenalıkları müessir şekillerle vaz' ile matlûb tesiri hasıl etmenin bir hüner» olduğunu kaydeden Murad Bey, bunu bilmeyen edib ve roman muharrirlerimizin *Monte Cristo* yahut *Hasan Mellâh* gibi romanlardan zevk aldıklarını, imlâ ve inşa cihetinden parlak olan bu eserlere yakında kocakarı masalları nazarıyle bakılacağı, *Sergüzeşt*'in böyle bir terakkîyi müjdeleyen bir roman olduğu fikrindedir[81]. Tevfik Fikret'in henüz mektep sıralarında iken, hocası R. Ekrem vasıtasıyle tanıştığı, «başında kırmızı kalıbsız fesi, arkasında koyu renkli zarif kostümü ile, asabî parmaklar arasında daima sıkılmaktan ileriye doğru biraz fırlamış gibi duran mütefekkir çebhesi ile, mütefekkir nazarları ile, mütefekkir ve mütehassis hâl ü şânı ile, hâl ü şan-ı asâleti ile» tasvir ettiği Sezaînin, «*Sergüzeşt*'inde öyle parçalar vardır ki intişarındanberi, hele biraralık küçük ediblerimizin hemen her eserlerinde kerrât ile iktibas ve tekrar edile edile ezberleme cümleler sırasına geçmiş.. Bir zamanın bütün yazıları muktebes ve muharref *Sergüzeşt* kırıntılarından ibaret kalmıştır» demesi de *Sergüzeşt*'in zamanında kazandığı şöhret ve te'sirinin delilidir. Fikret'in kanaatine göre, «*Sergüzeşt*... İşte bir eser ki bizde edebî hikâye-nüvistliğin ilk nümunesidir; *Küçük şeyler*'de nouvelle'lerin mebdei olduğu gibi..»[82]. Kemal'in, müellife eserini neşri sırasında gönderdiği mektubundaki, «..Büyük meziyeti, tasvirlerinin fevkalâde şâirâne olmasıyle beraber, fen ve hakikat dairesinden çıkmamasıdır» hükmü ise[83], *Sergüzeşt*'teki tasvirlerin canlılık ve parlaklığını, ifadenin inceliğini, vak'aların hakikate uygunluğunu te'yid etmektedir.

1918'de Ruşen Eşref'in, «Alnı tepesinden yüksek, yassıca bir büyük baş, çökük iki yanak ve onların zayıflığı ile daha büyümüş sivri bir burun, çukur şakaklar, gayet kalın ve kısa siyah kaşların altında derine saklanmış gözler, simasının zayıflığını daha fazlalaştıran ve rengini uçuklaştıran kalın, uzun, beyaz bıyıklar, çıkıkca bir omuz,

[81] *Mizan* mec., c. II, nr. 64, 66, 68, 97, 27 eylûl, 11 ve 25 ekim, 16 mayıs 1888.

[82] *Samî Paşazâde Sezaî Bey, Servet-i fünan*, c. XV, nr. 382, 27 haziran 1314.

[83] F.Nâzım, *Samî Paşazâde Sezai Bey, Süs* mec., nr. 19, 20 ekim 1339. Bu mektubun tam metnini göremedik. Kemâl'in, vefatından birkaç ay önce yazdığı 19 temmuz 1888 tarihli mektubunda, «Sezaî Beyefendi'nin mektubuna ben cevap yazmıştım; *Sergüzeşt* hakkında bâzı mülâhazatı da hâmil idi. Vâkıa aradan beş hafta geçti ya . . . Bizim postaların hâli ma'lûm ya.. O mektuptan bir hafta evvel başka birine gönderdiğim bir kâğıdın cevabını daha dün gelen bir küçük vapur ile aldım. Sezaî Bey'e mektubumu tekrar edecektim; fakat pek meşgûl idim. Kendisine söyle, mektup yine gitmedi ise başka şey yazarım» diyor (Türk Tarih Kurumu, nr. 257).

[84] *Eslâfı okurken, Servet-i fünun*, c. LVIII. nr. 1519—45, 24 eylül 1341.

içerlekçe bir göğüs, asabî bir mizac, nâzik, asil ve saf bir ruh..» cümleleri ile tasvir ettiği *Sergüzeşt* müellifimiz Divan şâirlerini biraz tasavvufla zehirlenmiş bulur; eserleri umumiyetle ruha zindelik, bedene hayat şevkı veren bir teşci' kaynağı değildir; hayattan uzaktırlar[84]. Nedîm'i, muhittini aksettiren bir şâir olması bakımından diğerlerine tercih eder[85]. Tanzimat'tan sonrakilerden en çok Kemâl'i, Ekrem, Hâmid, Hâlid Ziya, S. Nazif, Cenab ve Fikret'i beğendiği şahsiyetler olarak sayar; fakat, «Tevfik Fikret'in yevm-i mevt-i nâ-behengâmı, bir yevm-i millî-i elem vücude getirdi. Tevfik Fikret zamana hayatıyle bir şafak, memâtıyle bir gün ilâve etti. Makberine gelince, herşeyin, herkesin bittiği yerde Tevfik Fikret ibtida ediyor» dediği[86] Fikret'in şiirlerine Cenab'ınkileri tercih etmektedir. Daha sonra bu şahsiyetlere Ahmed Hâşim ile Yakub Kadri ve Reşad Nurîyi de ilâve etmiştir[87]. Acem şâirlerinden Sa'dî ve Hâfız takdirle bahsettiği, yazılarında eserlerinden mısra'lar naklettiği şâirlerdir[88]; Hâmid'e, kendisine Sa'dîyi tanıtan biri olduğu için de minnet duyar[89]. 1919'da bir ankete verdiği cevaplara göre mesleği Realisme'dir. Ruhî ihtiyaçlarını tatmin için Shakespeare, Victor Hugo, Sa'dî ve Namık Kemâl'i okuduğunu, Guy de Maupassant ve Emile Zola'da hayatın hakikî elemlerini tedkik ettiğini, «iftirakın, ihtirasat-ı insâniyenin ebedî hıçkırarak ağladığı Alfred de Musset'yi, Hâmid'i bunlardan az» okumadığını söyler[90]. Sezai'yi gençliğinde Hâmid nazma teşvik etmiştir; onun bu teşvikını tervic etmediğine pişman olmakla beraber, lisanca sağlam, hareketli ve selis nesri, bilhassa mensur küçük hikâyeleri onu böyle bir nedamete düşmekte haksız çıkaracak kıymettedir.

«Bu günün nesrine hâkim olan nesir, şübhesiz en mühim devre-i tekâmülünü *Sergüzeş*'ten ziyade *Küçük şeyler*'de göstermiş olan nesirdir» hükmüne varan, daha yazı yazmağa cesaret edemediği bir sinde

[85] Nedim nüshası, *Millî Mecmua*, nr. 23, 14 ekim 1340.

[86] *Millî Mecmua*, nr. 20, 1 eylûl 1340.

[87] Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, s. 34 v.d. Hikmet Feridun Es, *Bu gün de diyorlar ki*, s. 28 v. d.

[88] *Küçük şeyler*, s. 40; *Rumûzü'l-edeb*, s. 83-84, 227; *Sergüzeşt*, s. 6.

[89] Mektupları dışında, Hâmid'in şiirleri hakkında mütâlâaları için bk., *Rumûzü'l-edeb*, s. 95, 117, 244. Hâmid'in bir mektubunda, «Biz anımla yek-vücud değilsek de fikir ve hayâl ve hissiyatımız birdir» cümlesi vardır (*Servet-i fünun*, nr. 1427, 18 eylûl 1919).

[90] *Tahkikat-ı edebiye sütunları*, *Servet-i fünun*, nr. 1426, 11 eylül 1919. Bahsettiklerimiz dışında, Kemâl hakkında mütâlâaları için bk., *Rumûzü'l-edeb*, s. 224; *Sergüzeşt*, ikinci basım, mukaddime, s.6 v d. R.Ekrem için, *Rumûzü'l-edeb*, s. 96, 235; Celâl Nuri Bey'e İsviçre'den mektubu (*Edebiyat-ı umumiye* mec., c. I, nr. 12, 7 ocak 1332).

İzmir'de bir kitapcıdan aldığı *Küçük şeyler*'in sahifelerini parmağı ile yırtarak neşveyle okumağa başlayan Hâlid Ziya, o zamanda bile millî hislere yabancı kalınmadığına bu küçük hikâyelerin delâlet ettiği kanaatindedir. «*Küçük şeyler* beni çıldırttı. San'at heyecanlarımın içinde bu kitaptan duyduğum zevke ve nişata yetişebilecek bir tehassüs bilmiyorum. Bu bana yeni bir ufuk, memleketin nesir ve san'at semâmâsında va'dlerle dolu parlak bir meşrık göstermiş oldu. Küçük hikâyelerin terceme tecrübeleri ile geçen zamanların ve bu *Küçük şeyler* bediasıyle mükerrer temasların bende biriktirmiş olması lâzım gelen bir heyecan yekûnu, âdeta gelecek senelerin meşîmesine düşerek hayata çıkmak zamanına intizaren ihtizaza başlamış bir habl tohumu teşkil etmiş olacak ki tahrir mesleğimde en ziyade sevdiğim küçük hikâyelerden kim bilir ne kadar yazdım» cümleleri[91], Sezaî'nin, küçük hikâyede muvaffakıyet gösterenler arasında başta gelenlerden biri olan Hâlid Ziya'ya gösterdiği yolu, onun üzerindeki te'sirini de aydınlatır.

Sezâi'nin küçük hikâyelerinde vak'alar ve teferruat meharetle seçilmiş ve tertibedilmiştir; vak'aların tabiî seyri neticeyi hazırlar. Bu gün küçük hikâye nev'inde teknik kusur sayılan surprise'li neticelere -*Bu büyük adam kimdir?*, *Hiç* başlıklı hikâyeleri hâriç- hemen hiç rastlamıyoruz. Hikâyeleri umumiyetle üçüncü şahıs ağzından nakledilir; bâzılarında ise müellif, vak'a kahramanlarından biridir; müşahede ettiklerini bi'zzat anlatır. Sonuncu tarzda ifade olunanlar, hayatıyle yakından alâkalıdır: *Bu büyük adam kimdir?* hikâyesinin başlangıcındaki, «o zaman itiyad etmiştim. Pederimin yüz kişiye ikamet-gâh olan konağında tertibedilmiş derslerimizi bitirdikten sonra, akşam üzeri ekser Taşkasab'tan Bayezid'e kadar yayan gidip gelirdim» cümlelerinde anlatılan, Sezai'nin kendi hayatıdır. *İkiyüzelli kuruşa bir asır* başlıklı hikâyesinde de aynı hususiyeti, Çamlıca'da geçirdiği yılların izlerini buluruz. *Düğün* ve *Kediler* isimli hikâyeleri dialogue'la başlar; bu, modern hikâyelerde en makbul ve revaçta olan hikâye metodlarına

[91] Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*, s. 66 v.d. *Kırk Yıl*, c. III, İst. 1936, s. 79. Sezai'nin, Hâlid Ziya'nın *Solgun demet* adlı hikâye kitabı münasebetiyle bir tenkidi vardır; üslûbunda yenilikten ziyade yabancılık bulur; ifadesinin ve tasvirlerinin vuzuhtan uzak olduğunu ileri sürerek, böyle bir üslûbun taklidinden, umumîleşmesinden endişe eder (*Musavver Ma'lûmat*, c. XII, nr. 267, 6 aralık 1316). Sezai'nin Kemâl'i taklid ettiği devrede tasvirleri mübalâgalı, ifadesi zamanına göre oldukça ağırdır; Ahmed Râsim, «Kemâl için: *Ana yetişmek mümkün değildir* sözü bir kaziyye-i muhkeme gibi dilden dile gezmekte, *ana taklid bile müteassirdir, nasılsa Samî Paşazâde Sezai Bey âsarının birkaç yerinde nîm-muvaffak olmuştur* tesliyet-i hâtır kılınmakta idi» diyor (*Maharrir-Şair-Edib*, s. 77). Sonraları Türkçe kelimelerin kullanılmasını, yabancı gramer kaidelerine yer verilmemesi fikrini müdâfaa etmiştir (*Rumûzü'l-edeb*, s. 60 v.d.).

yabancı kalmadığını göstermektedir. *Sergüzeşt*'in bâzı kısımlarında Romantisme'in tesirinden kurtulamayan, Moda'da muhteşem bir konakta Dilber'in tantanalı hayatını tasvir eden müellifin küçük hikâyelerinin hepsinde vak'anın geçtiği yerler, yaşadığı muhit, Çamlıca ve o civarda bulunan Bulgurlu (*İkiyüzelli kuruşa bir asır*, *Bedia Hanım*, *Yarın*, *O siyah büyük gözler*, *Bir yaz gecesi*), Taşkâsab, Lâleli, Aksaray, Sultan Ahmed, Etyemez (*Bu Büyük adam kimdir?*, *Hiç*, *Düğün*, *Pandomima*, *Anneciğim*), Büyükada (*Kediler*, *Mösyö Epikür'ün seyahati*)'dir. *Büyükada'da cereyan etmiş bir vak'anın istinsahıdır* dediği, vak'asının hakikî olduğuna işaret ettiği *Kediler*'le realist, ictimaî-psikolojik nefis bir hikâye örneği veren Sezai'nin kahramanlarının hemen hepsi halk arasından seçilmiş tiplerdir: Hasta çocuğuna ilâç alamayan küçük me'murlar, annesini geçindirmek için Anadolu'dan İstanbul'a hizmetçiliğe gelen genç kızlar, kalıbı kıyafeti yerinde, fakat okuma-yazma bile bilmeyen cehalet timsâlleri, dolandırıcılar, takdir edilmeyen halk tiyatrosu san'atkârları, çobanlar, bilhassa Çerkes cariye ve halayıklar.. Onun hikâyelerini fikir müdâfaası maksadı ile yazılan, ictimaî, psikolojik olmak üzere sınıflandırmak mümkün değildir; bu günkü mütekâmil küçük hikâyelerde olduğu gibi aynı hikâyede bu üç hususiyeti bir arada buluyoruz. Bâzıları yine bu günkü küçük hikâyelerde görüldüğü gibi başlıca bir vak'ayı, esas bir kahramanı ihtiva etmez; *İkiyüzelli kuruşa bir asır*'da olduğu gibi iyi seçilmiş, kıymetli teferruatla örülmüştür. Az rastlanılır, hârikulâde vak'alarla heyecan uyandırmağa çalışmayıp basit vak'alardan güzel bir eser yaratması da Realisme'e bağlılığının delilidir. Esasen Seza'îye edebiyat tarihimizin Tanzimat'tan sonraki müeeddidleri arasında yer kazandıran ne tiyatroları, şiirleri, ne de makale, musahabe, seyahat notları ve hâtıralarıdır; onu ayakta tutan tarafı, şöhretini te'min eden *Sergüzeşt*'ten ziyade küçük hikâyeleridir. Hemen her bakımdan mükemmel bu küçük hikâyeler edebiyatımızda, âid olduğu nev'in ilk örnekleridir ve kendinden sonraki genç neslin müstakbel küçük hikâye üstadlarının yükseldiği zirveye yol gösterme şerefi Sezai'ye âiddir.